

ELS BANYS DE GIRONA I LA INFLUEN- CIA MORESCA A CATALUNYA, per J. PUIG I CADAFAALCH.

I

LA INFLUENCIA MORESCA A CATALUNYA

És un tema interessant en l'estudi dels orígens del romànic, determinar el grau d'influència que pogué exercir l'art dels musulmans hispànics en la gran transformació artística de l'Europa occidental que es realitzà en els segles X al XII. És avui cosa demostrada en ses línies generals, que no tots els temes orientals feren el viatge cap a Occident per medi de Bizanci, i que alguns dels elements de la complicada ideologia romànica vingueren amb l'art sumptuós del poble musulmà, atravesant el Nort d'Àfrica i entrant a Europa després de passar per les terres moresques d'Espanya.

Aqueixa tesi ha estat novament discutida per l'eminent arqueòleg M. Marcel Dieulafoy, qui, amb son saber de vell explorador i son talent i erudició vastíssima, ha intentat demostrar com l'invasió musulmana fou la transmissora de la influència oriental en la primera Edat-mitjana, que, en contacte i en connubi amb la tradició artística romana a Catalunya, engendra l'art romànic, el qual després, ascendint cap a França, va expandir-se, refflorint en les brillants escoles que en el segle XII poblaren tota l'Europa.

M. Dieulafoy ha desenrotllat aqueixa important tesi en diverses publicacions, i les ha ampliades i documentades en son llibre sobre la Historia de l'Art a Espanya i Portugal⁽¹⁾.

La importància i la transcendència que l'arqueòleg francès senyala al nostre art històric, ve resumida en les següents paraules de la introducció d'aqueix llibre: «Jo espero mostrar en el curs dels tres primers capítols, que la Persia no fou pas solament l'inspiradora de l'arquitectura musulmana i de l'arquitectura dita mudèjar de l'Espanya, sinó que prengué una part notable i ben definida,

(1) Vegi's *Ars una species mille*. «Histoire générale de l'art. Espagne et Portugal.» Paris, 1913. «L'Architecture Catalane», articles en el *Journal des Savants*, 1913, p. 193 i 260. — El mateix tema fou objecte de discussió amb qui això escriu al Congrès internacional d'Historia de l'Art a Roma, tingut l'any 1913, i d'una comunicació enviada al primer Congrès d'Art Cristià a Catalunya, tingut a Barcelona en 1913.

en l'elaboració dels temes religiosos que foren admesos a Asturies, Castella i Catalunya després de l'expulsió dels invasors, i que els benedictins aclimataren més tard a França.»

Aqueixa proposició interessantíssima ve desenrotllada immediatament en aquest sentit: «la meçquita musulmana espanyola fou una adaptació fidel de les esglésies orientals. L'origen de la forma d'aqueixes esglésies fou l'adaptació de construccions usuals a la Persia, a la Susiana, al Fars i a la Siria les quals foren fàcilment transformades en els santuaris cristians prototipus de les meçquites musulmanes.»

Contactes semblants se realitzaren en els temes decoratius i en la pintura iconogràfica. D'aqueixa manera els palaus sassanides coberts amb volta, transformats en esglésies i d'esglésies en meçquites, foren reproduïts en l'Espanya musulmana pels prínceps omeiades i els governadors perses, i l'Espanya visigòtica que posseïa basíliques del tipus occidental amb certes influències del Baix Imperi, veié com fàcilment sos santuaris foren també transformats en meçquites.

«El moviment de reconquesta produïa com a resultat el maridatge de les tradicions visigòtiques i romanes amb aqueixes fórmules perses aportades pels musulmans, i d'aqueixa unió fecunda nasqué l'arquitectura religiosa d'Asturies, a l'Oest, de la vella Castella al centre i de Catalunya a l'Est.»

D'aqueixes escoles, la que té més transcendència en l'arquitectura europea és la catalana (s. XII i XIII), la qual amb gent d'una mateixa raça a les dues vessants del Pireneu i en contacte amb el país musulmà i amb el Llengadoc i la Provença i per son intermedi amb ço que després formà la França, podia facilitar l'èxode de les noves formes. «Ella s'escampà, traduïm literalment, fòra de Catalunya, conquerí les zones que les arts de Bizanci no havien colonitzat i contribuï en una gran part a la constitució de les arquitectures en què es retroben els temes de volta irano-siris, i en particular a la de l'arquitectura dels cluniacencs.»

M. Dieulafoy aplica la tesi general a cada element de les nostres esglésies. Així, el model del minaret quadrat de la meçquita de Damasc creu que fou portat a l'Àfrica en temps dels omeiades (p. 34 i 35), i penetrant a Espanya, fou adoptat en sa forma islamítica a Catalunya i al Rosselló, i d'allí s'extengué per França i les províncies renanes. Un fenomen semblant s'esdevé amb la cúpula amb trompes, amb els capitells mensuliformes, amb les arcades decoratives, etc.

Paral·lelament l'arquitectura lombarda, a qui molts han atribuït un paper de propagadora dels mètodes orientals en l'arquitectura d'Europa, és per M. Dieulafoy nascuda (p. 44) d'una branca de l'arbre sicilià musulmà empeltada sobre la vella soca clàssica, «en la qual es troben els caràcters innegables de l'arquitectura irano-siriaca introduïda a Sicília pels conqueridors aràbics» explicant

ses analogies amb la nostra per un paral·lelisme en el fenomen de sa formació.

Cal a aqueixa teoria interessantíssima que assenyala una gran missió artística a la nostra terra, aportar-hi, fins sense compartir d'una manera absoluta el parer de l'il·lustre arqueòleg, una amorosa col·laboració, discutint-la, reduint-la potser a sos vertaders límits d'intensitat, d'extensió i de cronologia.

Jo acceptaria la tesi de mon savi amic, en ço que es refereix a l'arquitectura catalana, reduint els límits cronològics de la influència, i traient-ne, per tant, una part de sa importància.

M. Dieulafoy parteix del supost d'una intensa influència exercida en el moment de la formació de l'art romànic català. Ço que fou aquesta a Catalunya en el període anterior al segle XII, ha sigut per mí tractat en altre lloc, i la conclusió a què poguí arribar fou la de l'escassa intensitat de la influència exercida pels musulmans. Són efectivament ben pocs els rastres que se'n troben en el troç de terra que anomenem la Catalunya vella, que els musulmans posseïren durant menys d'un segle i sense deixar memoria ni en els noms de la terra, ni en els cognoms dels hòmens, ni en les runes, ni en els costums. Algunes vegades solament sembla traslluir-se la conversió de les meçquites en esglésies en algún que altre document, mes la major part d'ells se refereixen més que a donacions de meçquites, a promeses de les de les ciutats que no es conqueriren fins més tard, i encara més a llurs terres i bens que als edificis. Aqueixa és la relació més forta entre catalans i musulmans: la de la conquesta, la de la guerra. Invasions i corregudes dels musulmans, cremant ciutats i arrasant monestirs; corregudes dels nostres comtes, amb els bisbes i senyors de la terra, arribant fins a Murcia y fins a Còrdova; després les altres relacions internacionals principalment la del comerç, que fa circular a Catalunya la moneda aràbiga i fa adoptar son sistema monetari i encunyar *dinars* iguals als del rei de Màlaga, amb llegenda mora i amb el nom del comte de Barcelona, i que porta entre nosaltres les teles moresques i els objectes d'Espanya, nom que significa en aqueixa època a Catalunya «terra dels moros».

Mes els temes artístics no passen dels mobles a l'edifici; no en trobem rastre en l'esculptura, escassa i pobríssima; ni en la pintura, portada, segons totes les probabilitats, de l'Orient cristià per colles que recorrien la vessant septentrional mediterrània ⁽¹⁾, i no cal dir que ni en l'arquitectura, romana en sa construcció, lombarda en ses rudimentaries formes decoratives, seguint la gran escola que s'estengué per la vessant mediterrània de França i per el Nord d'Italia, i que penetrà fins al cor dels Alps.

Mes les coses canvien en el començament del segle XII, el moment de la transformació de l'art que hem anomenat el primer romànic en l'arquitectura

(1) J. P. S. (Josep Pijoan Soteras). *Noves pintures murals catalanes*. ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. 1911-1912, any IV, p. 686. Barcelona.

més savia i més formada, en què els picapedrers tornen a desenrotllar son saber oblidat; en què neix amb sos temes complicats i amb sa iconografia intrincada i complexa, la bella escultura dels nostres claustres i de les nostres portes; l'art dels segles XII i XIII que hem qualificat de segón romànic.

Cap a les darreríes del segle XI i durant els segles XII i XIII, la influencia musulmana augmenta intensament, ocasionada per la conquesta de ciutats relativament importants com Tarragona, definitivament conquerida en 1128, i Tortosa, que ho fou en 1148, i sobre tot Lleida, presa en 1149.

Els nostres monarques fan freqüents corregudes a les terres musulmanes. Ramón Berenguer III, amb ajuda dels pisans, conquesta per poc temps Mallorca i Valencia; Ramón Berenguer IV ajuda, en sa expedició a Almería, a Alfons de Castella; Alfons *el Cast*, guanya Casp i les terres on funda la ciutat de Terol.

Més tard, la conquesta de Valencia i Mallorca, en temps del rei Jaume I *el Conqueridor*, fan més íntim el contacte. Desapareix l'antiga hostilitat que semblava irreconciliable per haver-hi entre les dues civilitzacions una certa tolerancia.

La compenetració s'esdevé pels nombrosos esclaus mahometans que passen a poder dels cristians; pels moros que resten establerts, conservant llurs costums en les ciutats conquerides, i per la utilització dels edificis musulmans pels cristians més o menys empeltats del contacte amb una civilització més refinada i menys rústega. L'esclau moro es troba citat en la major part de les donacions i deixes al costat de les eines de treball i del bestiar. En posseeixen monjos, bisbes, senyors i ciutadans. Una de les ofrenes piadoses als temples i als monestirs, és la d'una part dels esclaus que els poderosos capturen per terra i per mar, i aqueix dò, que avui ens sembla immoral, l'accepten els monjos del Cistell i els guerrers del Temple i de l'Hospital, que segueixen les austeritats de Sant Bernat o les severes regles agustinianes. Això portava el vulgar coneixement de la llengua aràbiga, que permetia el contractar entre sí moros i cristians, i l'ús corrent de les llegendes escrites en aràbig, penetrant tots els ordes de la vida.

Per altra part, restava en les ciutats conquerides una part de l'element musulmà, formant barris especials amb batlle propi, conservant llurs usos i costums i reedificant llurs meçquites, tenint llurs cementiris, formant els elements mudèjars, que tan intensa influencia tingueren en l'art de Castella i d'Aragó.

A Lleida, sobre tot, fou on s'establí la convivència amb els vençuts i la ciutat cristiana. A dintre i a fora ciutat posseïen terres i cases gent musulmana, establíen dominis feudals, feien de parcers (exàrichs) i contractaven el mateix que els jueus i cristians.

Lleida, després de conquerida, presentava l'aspecte d'una de les ciutats moresques actuals del Nord d'Àfrica, com encara s'hi assemblen les viles terro-

ses amb cases fetes de tapia i cobertes amb terra d'una gran part de la comarca lleidatana. Els documents ens la deixen entreveure amb sa horta creuada de recs i sequies, amb son recinte murat, amb son carrer major, amb ses botigues, sa plaça de mercat, voltada de tendes; amb son call jueu, i son barri moresc regit per un alcaid; amb els tancats tristos dels masells, i amb el de les tristesses morals del burdell; amb sos obradors i botigues; amb sos forns ⁽¹⁾ i sos banys públics; amb ses esglésies i meçquites, algunes edificades de nou ⁽²⁾ en ple domini cristià; amb sos cementiris moresc, jueu i cristià.

Les ciutats moresques dels confins de Catalunya eren, sens dubte, més pobres, i sa influència sobre Catalunya fou menys intensa que a Castella, els prínceps de la qual se convertiren, més d'una vegada en prínceps musulmans, vestint a la moresca, rodejant-se del luxe sumptuós oriental.

En les cases trasmeses als cristians abundaven els objectes hispànics o morescs: caixes i atauts, feltres i draps de tota mena.

Els documents parlen sovint d'aquests objectes orientals o ultramarins i morescs o hispànics. El mateix don Jaume en sa crònica esmenta que: «E .j. mati que nos deualuem a la albergada nostra, que era al peu de la alqueria, si hi havia una tenda *oltra marina* que nos haviem prestada a don Garcia Romeu» ⁽³⁾.

Les monedes aràbigues seguien corrent usualment entre els catalans ⁽⁴⁾, i se n'encunyaren imitacions a Catalunya sots el patronat reial, amb reproducció de llegendes alcoràniques.

En aqueixes ciutats hi havia cases més o menys pobres que passaren en poder dels cristians, i edificis que s'adaptaren als nous usos cristians, com els objectes que el comerç trametia: caixes i atauts o feltres i draps de peus d'Espanya.

No és així estrany que alguna que altra disposició d'edifici fos trasmesa dels musulmans a l'art cristià, que es repetís a Catalunya en menor escala el

(1) En MIRET I SANS ha citat sobre aqueixa qüestió documents interessants, entre els quals extreiem el següent: El rei Alfons concedí, el 31 de gener de 1914, a Pere de Santa Creu perpetuament llicència per a construir: «*unum furnum de cantaris et de ollis in civitate Ilerde in parrochia Sancti Laurentii in villa sarracenorum ubicumque facere poteris in tuo proprio. Quem furnum et locum in quem fundaveris facimus franchum et liberum de omni censu et de tota leuda et de questia et de usatico et de tota exaccione.*» (*Les cases de Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 141.)

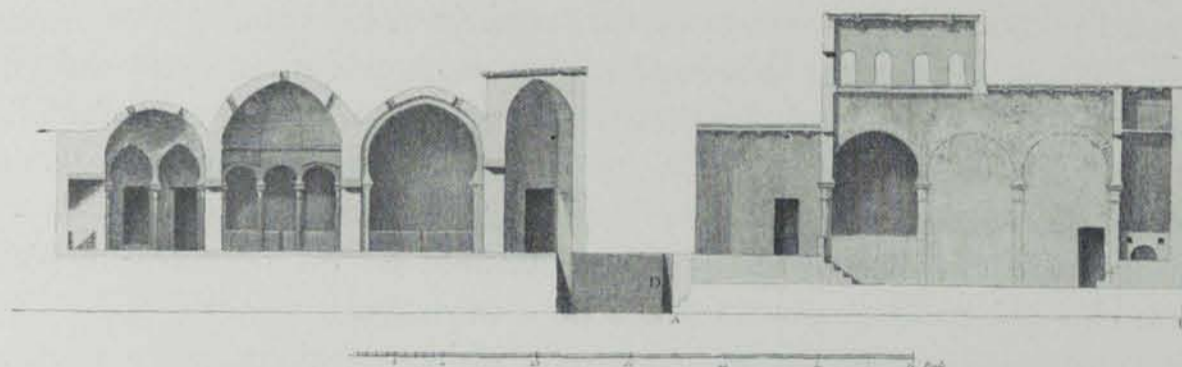
(2) Vegi's sobre aqueixes qüestions l'obra de D. JOAQUIM MIRET, citada, especialment p. 76, 142 i següents. Els sarrains continuaven sovint amb llurs meçquites en les ciutats cristianes i fins n'edificaven de noves. En MIRET (p. 144-145) ha reproduït sobre això un document interessantíssim, que creiem necessari divulgar. El 31 de març de 1221, en G. de Cervera, per raó dels serveis rebuts del seu estimat i fidel Leonart de Zafaregio, li dona perpetuament el lloc dit la meçquita dels sarrains de Lleida, amb sos edificis i pertencencies «*quam mezquitam et locum eiusdem nos habemus racione permutacionis et concambii quod fecimus cum sarracenis civitatis Ilerde... locum etiam predictum habemus auctoritate regia et concessione eiusdem. In hunc videlicet modum tibi Leonardo et successoribus tuis locum supra nominatum tradimus et concedimus quod tu sarracenis civitatis Ilerde locum competente et idoneum emas in quo mezquitam eis facias et furnum et turrim ubi capellanus siue sabalanus eorum oracionem facere possit...*»

(3) *Crònica* (1873), p. 351. — Se citen objectes morescs molt sovint en els documents. Vegi's sobre això: BALARI, *Orígenes històrics de Catalunya*, Barcelona, 1889. — J. PUIG Y CADAFALCH, FALGUERA I GODAY, *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, vol. II, p. 31 i ss., i JOAQUIM MIRET, obra citada, p. 161.

(4) JOAQUIM BOTET I SISÓ: *Les monedes catalanes*, vol. II, p. 60.

fenomen artístic produït per la intensa influència de mudèjars i muzarabs en terres castellanès.

En els segles XII i XIII, la influència moresca indubtablement havia penetrat a Catalunya. Els tributs portaven diners i objectes de terres moresques, així com les guerres i el cors portaven objectes i esclaus. I amb les coses i amb els homes venien nous costums i noves idees.

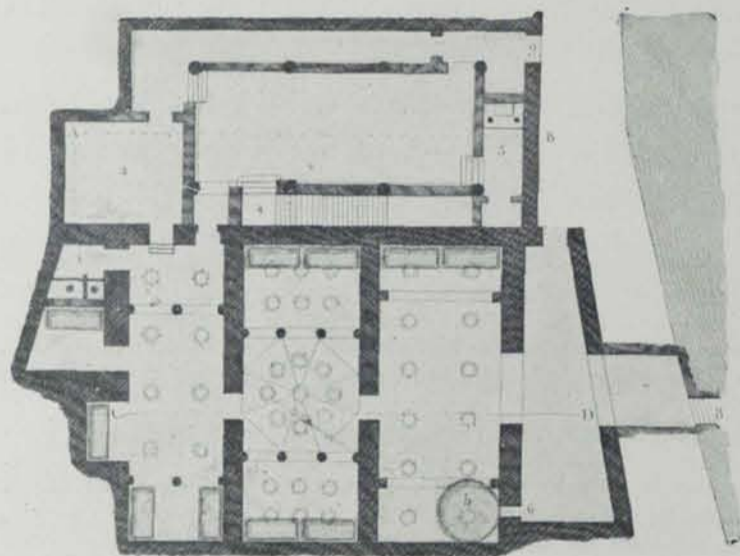
Esc. 1 : 400

Fig. 1. — Banys de València

(Laborde)

Tal es reflecteix en l'edifici dedicat als banys, de què anem a parlar, i que en les nostres ciutats era, fins a cert punt, una idea nova.

No hi ha monument en què la tesi de M. Dieulafoy pugui controlarse millor que en els banys cristians de Girona, traducció romànica del plan dels banys de les ciutats musulmanes, que a la vegada eren traducció moresca de unes minúscules termes antigues. És un dels pocs banys cristians arribats sen-

Esc. 1 : 400

Fig. 2. — Banys de València

(Laborde)

cers fins a nosaltres; no n'existeix avui, destruïts els de Barcelona, cap altre a Catalunya; jo no en sé d'altre a Espanya, ni a França, ni a Italia. La seva raresa li dona un excepcional interès, augmentat perquè s'hi pot amidar fins a quin punt és copiada la disposició del plan d'un edifici moresc, imatge de la transmissió dels costums, i fins a quin grau hi són transmeses les formes artístiques, reflexe de la penetració de l'art musulmà en nostra arquitectura. La tesi de M. Dieulafoy tindrà en ell una comprovació més precisa,

quasi una mida del grau d'aquella influència a què el docte explorador de Persepolis i de Susa dona tan extraordinària i fonamental importància.

II

ELS BANYS MORESCS

L'Edat-mitjana fou una constant admiradora dels monuments romans, les ruïnes dels quals contemplava com una cosa inassequible, semblant-li sos costums, reprobats per l'ascetisme cristià, quelcom de somni irrealitzable i també quelcom de cosa prohibida i cobejada.

Així esdevenia amb els edificis destinats als banys, llocs de mala fama i de disbauxa; on continuaven, en petit, les grans orgies de les termes paganes, reprimides sovint fins pels mateixos emperadors romans⁽¹⁾.

Mes les ruïnes dels banys antics s'im-

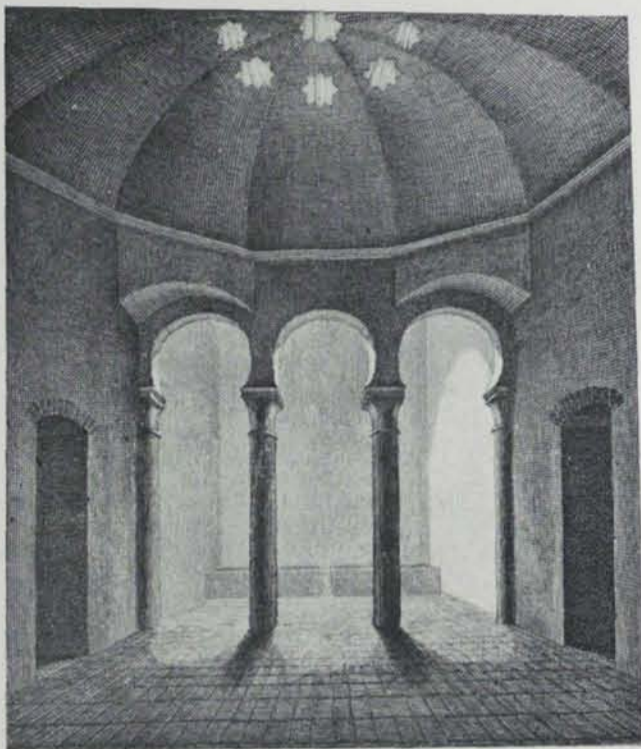

Fig. 3. — Banys de Valencia (Laborde)

Fig. 4. — Banys de Valencia (Laborde)

posaven als mateixos monjos, primitius colonitzadors. Uns banys romans en ruïnes són admirats i aprofitats al Pirineu pel varó venerable Castellà amb sos germans, que els troben abandonats en una gorja estreta del Vallespir. L'edifici antic del qual encara queden restes, al descobrir-lo, cobert per l'eura, aixecant-se en mig de l'erm (*in eremo mirabilia balnea*), fent contrast amb l'aspre del lloc, semblà una obra admirable als homes rústecs que desemboscaren les valls septentrionals de la serra pirenaica i feren servir ses ruïnes de primer abríc, origen d'una cel·la de Santa Maria d'Arles⁽²⁾, en la vila que ha prè el nom modern francès d'Amelie-les-Bains.

(1) CABROL: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. Vol. II, col. 73.

(2) PUIG I CADAVALCH, FALGUERA i GODAY: vol. I, p. 412, i vol. II, p. 227. — *Congrès archéologique de France. XXXV session*. París, 1869, p. 218.

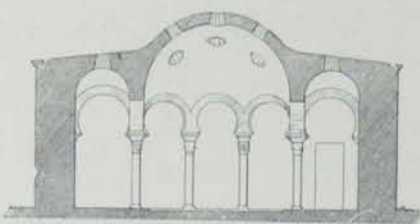
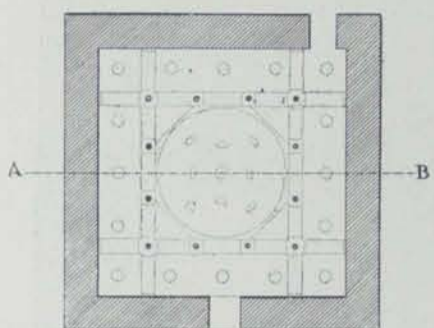

Fig. 5. — Banys de Palma. Secció

Fig. 6. — Banys de Palma. Planta
(Arqueològica Juliàna)

rania dels banys, on s'havia conservat era entre els moros. Totes les ciutats en posseïen. Al-Maccari conta que Còrdova en tenia més de noucents. D'aquella esplendidesa n'han quedat restes en la major part de les grans ciutats de Murcia i Andalusia⁽²⁾.

Se'n coneixen ruïnes o documents que hi fan referència en terres de llengua catalana a Murvedre, a Alcira⁽³⁾, València (figs. 1 a 4), Palma (figs. 5 a 9)⁽⁴⁾ i a Perpinyà⁽⁵⁾. A Lleida, al cap de poc de conquistada el rei fa donació d'una casa amb un forn i uns banys, propietat que foren del moro Abenhiara i que s'havia quedat per dret de conquesta⁽⁶⁾. Igual

No devia ésser aquest l'únic lloc en què la tradició dels banys és conservada. Quasi tots els pobles que porten el nom de Caldes foren lloc de banys termals en l'època romana, essent més o menys freqüentats en l'Edat-mitjana.

Els noms de *banyeres* i *banyoles*, d'ús antiquíssim en la nostra toponomàstica⁽¹⁾, indiquen també llocs de banys repartits per tota la terra catalana. Eren banys termals, banys de curació, no llocs de plaer, i res tenien que veure amb les antigues termes paganes ni amb les noves que abundantament existien en les ciutats luxoses i riques de l'Espanya moresca.

La tradició mediter-

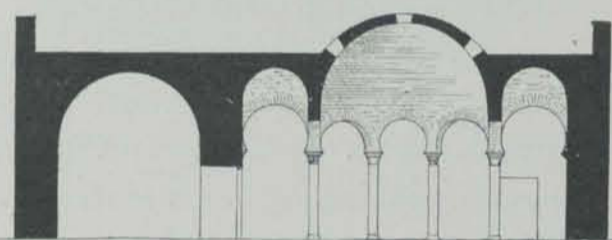
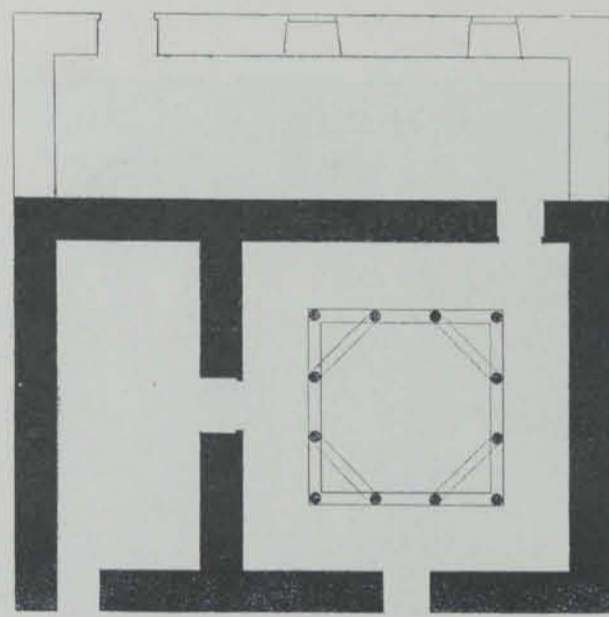

Fig. 7. — Secció dels banys de Palma

Esc. 1:400 Fig. 8. — Pla dels banys de Palma
(Forteza)

(1) BALARI: *Orígenes històrics de Catalunya*. Barcelona, 1899, ps. 151 i 152.

(2) Vegi's una nota resumida sobre aquests diversos edificis, per RODRIGO AMADOR DE LOS RÍOS: *Casas de baños de los musulmanes en España*. «Hojas selectas», any III, Barcelona, 1904, p. 675. — GÓMEZ MORENO en sa *Guía de Granada*, Granada, 1892, descriu diversos banys d'aquella antiga capital moresca.

(3) JULIÀ RIBERA: *El Archivo de Alcira i Topografía de Alcira árabe*, articles publicats en la revista dirigida per D. Roc Chabas, «El Archivo», any II, ps. 41 i 58. — CHABRET: *Sagunto*. Barcelona, 1888, vol. II, p. 140.

(4) B. FERRÀ: *Baños árabes en Palma*. «Boletín de la Sociedad arqueológica Juliàna», Vol. III (1889), p. 129 i ss. Acompanyen aquest article els plans (figs. 5 i 6) que han estat ampliats després pel Sr. Forteza (figs. 7 i 8).

(5) BRUTAILS: *Étude de la condition des populations rurales du Roussillon au moyen âge*. Paris, 1891, pàg. 34.

(6) Un document de 1150 conté una donació del comte de Barcelona a Guillem Obilot de les cases, banys i forn de Lleida, prop de la porta d'Alcantara, que havien estat del moro Abenhiara, junt amb el casal dels molins, prop de la muralla i porta de Corbins. MIRET I SANS: *Les cases dels Templers i Hospitalers*, p. 67.

fet se coneix referent a la ciutat de Balaguer⁽¹⁾.

Les ciutats conquerides pels cristians no es transformaven essencialment i quelcom restava dels antics costums; els banys de Lleida per a ús dels sarraïns o per a ús de cristians, subsistien il·lesos al cap de 84 anys de la conquesta⁽²⁾, després d'haver pertangut al monestir de Poblet, de l'ordre del Cistell. Així un mateix edifici passa de l'ús dels musulmans a l'ús dels ciutadans de Lleida, més o menys transformats en llurs hàbits i costums pel contacte amb la civilització i el luxe oriental dels sarraïns.

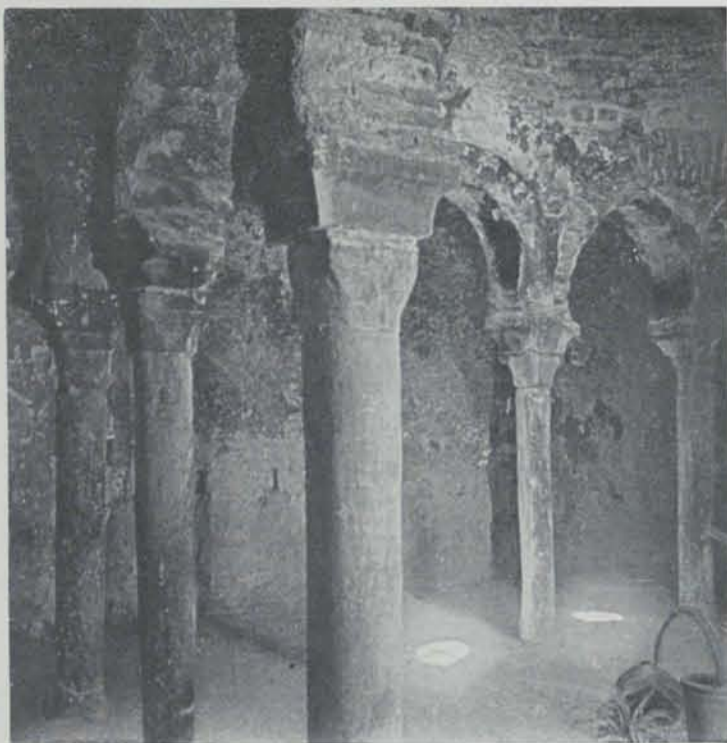

Fig. 9. — Banys de Palma (Fot. Brocà)

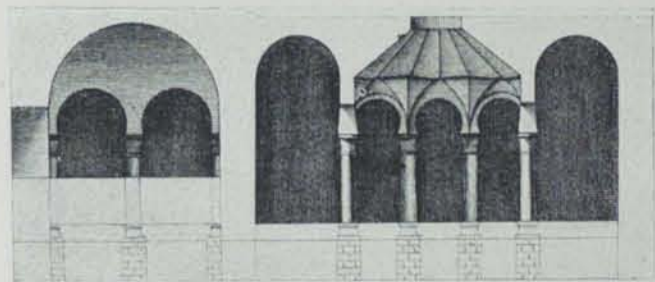
El costum dels banys es generalitza en els segles XII i XIII a les ciutats cristianes. A això es deu la conservació dels banys de València i de Mallorca en son primitiu estat, i a això es degué el fet interessant de construir-se edificis per a banys per mans cristianes a istil dels banys morescos.

És el fenomen d'imitació que es troba en les monedes; és la moda dels trajos i decoració interior i del moblatge morescos que penetra en la casa cristiana, aplicada a l'arquitectura en un edifici especial demostrant que serveix per a un costum exòtic. Tal passa avui encara entre nosaltres en els edificis que cerquen son model en el lloc d'on ve el costum, denotant l'enllaç íntim en l'art arquitectònic de la vida i les formes que origina.

Els banys de Barcelona (figs. 10 a 15) i de Girona no són obra antiga moresca; sinó que es basteixen de nova planta per concessió reial. El rei, seguint un costum romà, considera que els banys són un dels reials privilegis, una

(1) El comte Ermengol d'Urgell fa donació, l'any 1102, a Santa Maria de la Seu d'Urgell, entre altres béns, de la quarta part de les botigues, banys, forns i molins situats a la ciutat de Balaguer. (*Cartoral de la Seu d'Urgell*, vol. I fol. 25, dcc. 32 de la còpia guardada per la Biblioteca de Catalunya a Barcelona).

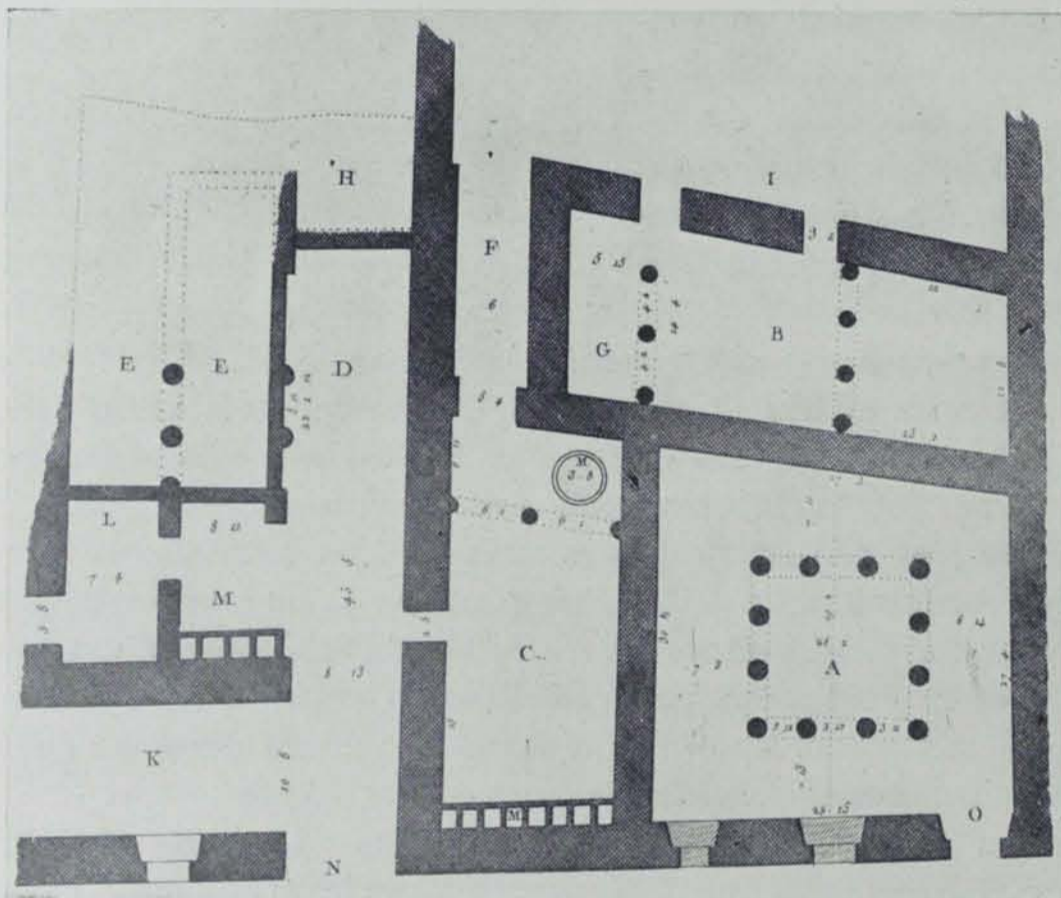
(2) Una donació feta en 1156 per Guillem de Pons als templers, cita un solar que afrontava a la casa dels banys: «scilicet plateam que est in eadem civitate cum omnibus sibi pertinentibus que tenet a domo balnearum usque ad ortum B. Geraldii». MIRET, *Templers*, p. 137. Altre document de 1169 cita un solar que confronta amb el mazell dels sarraïns i jueus i amb els banys. Id., id., p. 138. Aquests banys semblen els mateixos a què fan referència diferents documents del segle XIII. A 10 de Febrer de 1233, l'abat i monestir de Poblet a fi de pagar a Amata, viuda de Guillem Botet, el compilador dels costums de Lleida, el dot, eixovar i esponsalici i una llegítima per la successió de sa filla Maria, important en conjunt 3,000 mazmudines, li adjudiquen com a millor postor unes cases amb banys, forns i obradors situats en la parroquia de Sant Joan de Lleida. Aquests banys havien estat comprats per Guillem Botet a Pere Sala. Segons el document d'aqueixa adjudicació els banys estaven «contigua coram. Romeo in parrochia sancti Johannis et versus flumine Sicoris, super cequam Gardonii et super archos ibi positos et constructos». — FERRÀN VALLS I TABERNER: *Las Consuetudines Ilerdenses (1227) y su autor Guillermo Botet*. Barcelona, 1913, p. 34 i ap. IV i XIII.

Esc. 1:400 Fig. 10. — Banyes de Barcelona (Laborde)

de les rendes estancades, per dir-ho així, del poder públic, com els forns i les mides dels grans i dels líquids en els mercats⁽¹⁾.

I com a cosa pública s'arrendaven; i com a servei estancat pel fisc i llocs de mala fama, els banys són sovint en mans de jueus o són cosa propia del call o de ses immediacions. Els banys de Barcelona estaven situats fóra les muralles, al peu del Castell nou, i junt al call judaïc⁽²⁾. N'existien, sembla, prop

Esc. 1:400

Fig. 11. — Banyes de Barcelona

(Laborde)

(1) En 1209, el rei Pere confirmant una concessió del comte de Barcelona, disposà que cap clergue ni llec pogués establir població o caseriu a Montsó ni a una llegua a l'entorn, com tampoc «furnum aut macellum vel balnea aut tintorerias vel oleum de lino vel tenere fanecas ad mensurandum bladum venale vel accipere justicias aut leudas vel pedatica aut justiciam stabilire vel mercatum habere», tot això sens llicència dels Templers. (J. MIKET I SANS: *Les cases dels Templers*, p. 264).

Alfons II, en les Corts de Montsó de l'any 1289, al reconèixer haver gastat les rendes públiques, diu: «en tant que aquelles cosas que havem donadas fan part del Regne als uns per violentia, e als altres per frau, als altres per engan o per joventut, que nos siam restituits de totes las rendas axí com castells, vilas, e masos, e villers, e terras, e molins, e forns, e banys e jurisdiccions». (*Constitucions de Catalunya*, l. VIII, t. X).

(2) El P. VILLANUEVA (*Viaje literario*, t. XVIII, ap. V al VII), publica uns documents que clarament se refereixen an el destruït edifici situat en el carrer dels Banys, al que ha donat nom. Un primer document és una carta donant permís al jueu Abraham, alfaquí, per a edificar uns banys en un hort propietat del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, amb data de 1160.

En un segon document de Juny de 1199, es diu que'l rei Pere I cedí a Guillem Dufort, les dues terceres parts dels rēdits dels banys «*quæ sunt junta castrum novum in burgo Baychinonæ ad ipsum Castrum novum*», lo que ficsa que, en realitat, aqueixos documents se refereixen al monument avui derruït del carrer dels Banys.

de Santa Maria del Mar. En tingueren les jueries de Vich i de Santa Coloma de Queralt⁽¹⁾. Els de Lleida eren prop de la leproseria i els de Perpinyà eren prop dels murs⁽²⁾.

Els banys de Girona tingueren també un origen de concessió del poder públic. El primer document que els cita pertany al regnat d'Alfons II d'Aragó, amb data catorze de les calendes (19) del mes de desembre de l'any 1194, concedint a favor de l'església de Santa Maria de

Girona, per al servei de la Candela que en la mateixa Sèu instituí el difunt Arnau de Llers (*de Lertio*), la quantitat anyal de doscents cinquanta sous de moneda, de valor la marca de plata, quaranta sous, i això d'aquell diner que corresponia al mateix rei, per raó dels rèdits o profits dels banys de la ciutat.

El rei Jaume II d'Aragó, el dia nou de les calendes (23) d'Abril de l'any 1294, expedí un document cedint a Ramón de Toylano aquests banys, que foren des-

Fig. 12. — Banys de Barcelona (Laborde)

truits en temps de la vinguda dels francesos, a condició que repari i edifiqui dits banys.

Ramón de Toylà va fer la obra, i consta que transcorreguts poc més de dos anys era acabada, i que s'hi havia invertit la quantitat de mil noucents un i mig sous barcelonins. Així apareixia en el testimoni atorgat pel batlle i jutge de Girona a favor de Toylà, el dia abans de les nones (4) de desembre de 1296, i autoritzat per Ramón de Prat, notari públic de Sant Pere de Besalú. Consta això en una escriptura del 1322,

(Dibuix de Parcensa?)

Fig. 13. — Banys de Barcelona

per la qual el rei cedeix els banys en emfiteusi a Ramón Simó de Toylà, nebot i hereu de l'anterior, pel canon o cens anyal d'un morabatí d'or, de valor nou sous de Barcelona, moneda de tern⁽³⁾.

(1) CARRERAS: *Evolució històrica dels juheus y juheisants barcelonins*. (Butlletí dels Estudis Universitaris. Barcelona, 1909, vol. III, p. 411.)

(2) BRUTAILS: obra i lloc citats.

(3) ENRIQUE CLAUDIO GIRBAL: *Estudio Histórico-Artístico acerca de los llamados Baños árabes de Gerona*. Gerona, 1888. En aqueixa interessant monografia es transcriuen sencers i altres documents sobre la

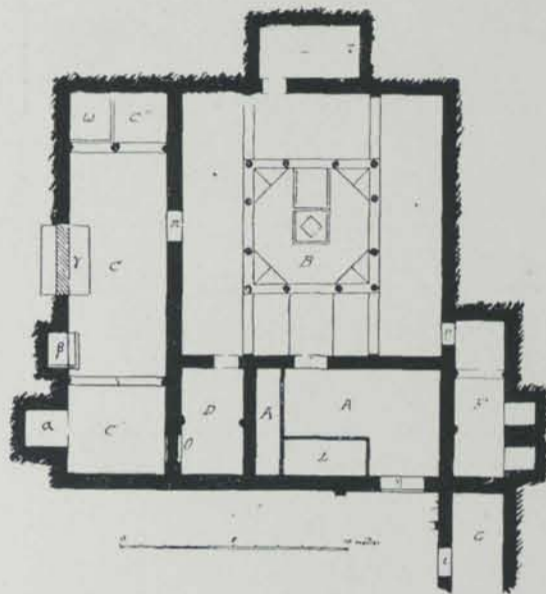
III

EL COSTUM MORESC DELS BANYS

N'hi ha prou amb comparar el plan dels banys dels Tintorers «Hammâm es-Sebbâghin» de Tlemcen⁽¹⁾, amb el plan aixecat curiosament dels banys de

Girona per a demostrar dues coses: l'origen moresc dels banys cristians en els segles XII i XIII i la permanència de la forma del bany antic en les ciutats musulmanes actuals.

La forma del bany moresc actual no difereix essencialment del bany antic romà. El bany antic⁽²⁾ es componia principalment d'un bany calent i de transpiració en una sala plena de vapor, el *caldarium* o *cella caldaria*; un bany fred que produïa la intensa reacció de les dutxes modernes en la *cella frigidaria* o *frigidarium*; entre els dos hi havia una pesa temperada, on s'esperaven els concurrents, preparant-se per resistir la temperatura del *caldarium*, i on reposaven també per suavitzar

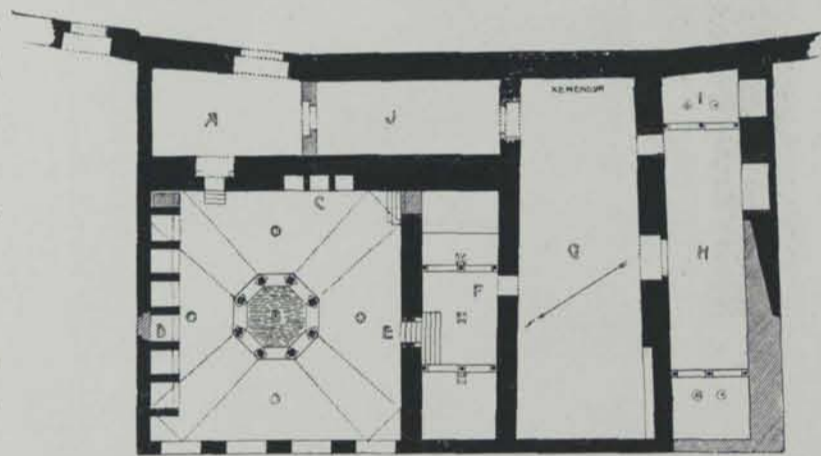
Esc. 1 : 400

(Marçais)

Fig. 14. — Banys dels tintorers de Tlemcen

la transpiració abans de rebre la mateixa sala rebien les untures o massatges per entrar en reacció, si no hi havia sala especial (*apodyterium*, *unctorium*, *destrictarium*), com en les grans termes ciutadanes.

Els banys antics de Pompeia, els de la vila de Diomedes i els descoberts a la mateixa ciutat davant l'emperador Francesc Josep, en 1769, són la materialització arquitectònica de la construcció romana, en mides semblants a les que permeten la pobresa mig-eval en les ciutats catalanes.

Esc. 1 : 400

Fig. 15. — Banys de Girona

(Missió de Pl. E. C.)

historia del monument, fins a començaments del segle XVII, en què passa en poder de les actuals propietàries, les monges caputxines, que l'habiten. El senyor Girbal transcriu també una completa bibliografia del monument, que no creiem necessari reproduir.

(1) WILLIAM ET GEORGES MARÇAIS: *Les monuments arabes de Tlemcen*. Paris, 1903, p. 162 i ss.

(2) DAREMBERG ET SAGLIO: *Dictionnaire des antiquités grecques et romanes; Balneum Balnear*, vol. I, p. 653.

Els musulmans concentraven en dos departaments aqueixes pràctiques: una pessa freda en el centre de la qual s'aixeca una cúpula sostinguda sobre columnes era el lloc de repòs, com el *tepidarium* romà, i el *caldarium* es convertia en una sala llarga capçada de dues *alcoves* o *alhamies*. En la primera els concurrents es despullen i reposen sobre matalassos (fig. 16), col·locats en pedrissos als costats dels murs, i deixant llurs sandalies en ninxos oberts a la paret. Ali Bey — el català Domingo Badía — que visqué la vida musulmana al Marroc durant tants anys, descriu així aqueixos departaments d'un bany de Tànger, més pobre que els que són objecte del present estudi ⁽¹⁾.

«El bany públic a Tànger — diu — és molt brut i d'aspecte miserable. S'hi entra per una petita porta, es baixa després per una escala estreta, i a la dreta es troba un pou, d'on se treu l'aigua necessària per al servei de l'establiment; a l'esquerra hi ha una mena de porxo, i a un costat una cambra reduïda. Aquestes dues peces serveixen per a vestir-se i despullar-se.»

Després es passava al *caldarium* capçat de les *alcoves* o *alhamies*. Joànn Lleó l'Àfrica parla d'aqueix lloc on se sua molt i que és el lloc on és la caldera murallada, «i de les alcoves que el terminen, que són els llocs destinats per a despullar-se i escalfar els vestits» ⁽²⁾, rebre el massatge i la dutxa d'aigua freda.

Domingo Badía descriu aquests pintorescos departaments dels banys de Tànger.

«A la dreta del porxo — diu — hi ha una cambra o més bé un soterrani, que reb tan poca llum, que quan s'hi entra sembla enterament fosc: el paviment del tot cobert d'aigua, és en extrem relliscós. La major part prenen allí son bany amb una galleda d'aigua calenta i altra d'aigua freda, que temperen a voluntat, i se la tiren pel cos, a poc a poc, amb les mans, després de les cerimònies de l'ablució.»

Sovint hi ha encara una altra pessa calenta per al mateix ús.

«Els que volen — continua Ali Bey — pendre el bany de vapor, van a una cambra situada a l'esquerra, que està enrajolada amb marbre blanc i negre,

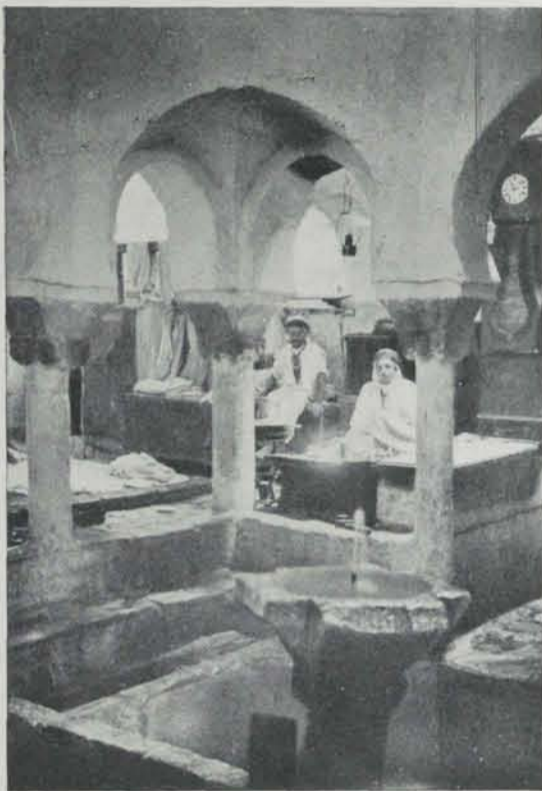

Fig. 16 (Marçais)
Sala de la cúpula dels banys de Tlemcen

(1) *Viajes de Ali Bey el Abbasi (Don Domingo Badía y Leblich) por África y Asia, durante los años 1803, 4, 5, 6 y 7.* Valencia, 1836, vol. I, ps. 33 i següents.

(2) *Description de l'Afrique, tierce partie ou monde.* Paris, 1898.

com una tauleta d'escacs: el sostre que és de volta té tres claraboies circulars d'uns 7'5 cm. de diàmetre, tapades amb trossos de vidre de diferents colors, ço que produeix bastant bon efecte per a la llum. La porta d'aquesta cambra es manté sempre tancada, i davant hi ha una petita pica que reb l'aigua calenta per medi d'un conducte; l'aigua freda està en les galledes. Des del moment que s'entra en dita cambra se sent una atmòsfera sufocant que causa la respiració, i en menys d'un minut un se troba cobert de cap a peus de copiosa suor. S'assenten sobre les rajoles, escalfades fins a tal punt, que al moment produeixen una calor insuportable, i després d'haver estat assentats tot el temps que els sembla, fan sa ablució, i es renten o banyen el cos: però la sortida per a vestir-se és incòmoda, perquè no hi ha cambra intermitja per a temperar-se abans de sortir a l'aire lliure.

»La primera vegada que vaig entrar en dit bany vaig experimentar una verdadera fatiga, a causa de la temperatura elevada que allí regna; però ben prompte vaig començar a fer-m'hi i a conèixer quant és saludable: voldria, no obstant, més comoditat i menys calor. Sempre que hi he anat he trobat vuit, deu o més persones enterament despullades, cosa, a mon parer, no molt decent.

»El preu d'aquests banys és d'una *muzuna*, que els europeus del país anomenen *blanquilla*, i equival poc més o menys a dos sous, moneda de França.

»Per a mantenir la temperatura i el vapor calent del bany, hi ha un forn dessota de la cambra que escalfa el paviment; a més una caldera d'on ve l'aigua per medi d'un canó, que s'obre i tanca a voluntat, per una aixeta; hi ha també un altre conducte que dóna continuament el vapor de l'aigua de la caldera. Aquest vapor s'augmenta molt més, quan se tira aigua sobre el paviment escalfat, la qual reduïda així a vapor, impregna cada vegada més l'atmòsfera de sa humitat i produeix en els que entren els efectes ja mencionats.»

Aqueixa disposició és la de la major part dels banys morescos d'Andalusia⁽¹⁾ i del Nord d'Àfrica, la dels banys de Palma⁽²⁾, de la qual ens ha estat principalment conservat la sala amb cúpula; dels de València⁽³⁾, Alcira⁽⁴⁾ i Sagunt⁽⁵⁾; dels de Barcelona, avui per la nostra incuria desgraciadament destruïts, tal com ens l'han trasmesa els plans i descripcions d'en Laborde⁽⁶⁾, els dibuixos d'en Parcerisa i dels de Girona.

La transmissió material de les ruïnes dels temps romans a les ciutats moresques i d'aquestes a les cristianes, fou una realitat i a la vegada la imatge de la transmissió en el costum, amb tots els detalls de llur pràctica. És que les

(1) AMADOR DE LOS RÍOS: *Hojas Selectas*, lloc citat. — GÓMEZ MORENO: *Guia de Granada*, citada.

(2) Els banys de Palma han estat estudiats incompletament. Vegi's *Bol. de la Soc. arqueol. lulliana*, lloc citat.

(3) Vegi's una lleugera descripció en el volum I, p. 481 dels referents a València, de TEODOR LLORENTE, de la col·lecció *España, sus monumentos y arte, su naturaleza e historia*. Barcelona, 1887.

(4) Vegi's la incompleta descripció de JULIÀ RIBERA en sos articles *El archivo municipal de Alcira i Topografía de Alcira árabe*, publicats en la revista *El Archivo*, en els llocs citats.

(5) CHABRET: *Sagunto*. Barcelona, 1888, vol. II, p. 140 i ss.

(6) *Recuerdos y bellezas de España. Cataluña*, vol. II, p. 58. — ALEXANDRE DE LABORDE: *Itinéraire descriptif de l'Espagne*. Paris, 1809. *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, 1806-1820.

analogies dels edificis en revelen d'altres de més íntimes que perseveren a través dels segles. Així les termes de les petites ciutats romanes i els banys morescos antics i moderns, són el millor document aclaratori d'aqueixes minúscules termes cristianes que s'aixecaven junt a les muralles de la Barcelona i la Girona romàniques dels segles XII i XIII.

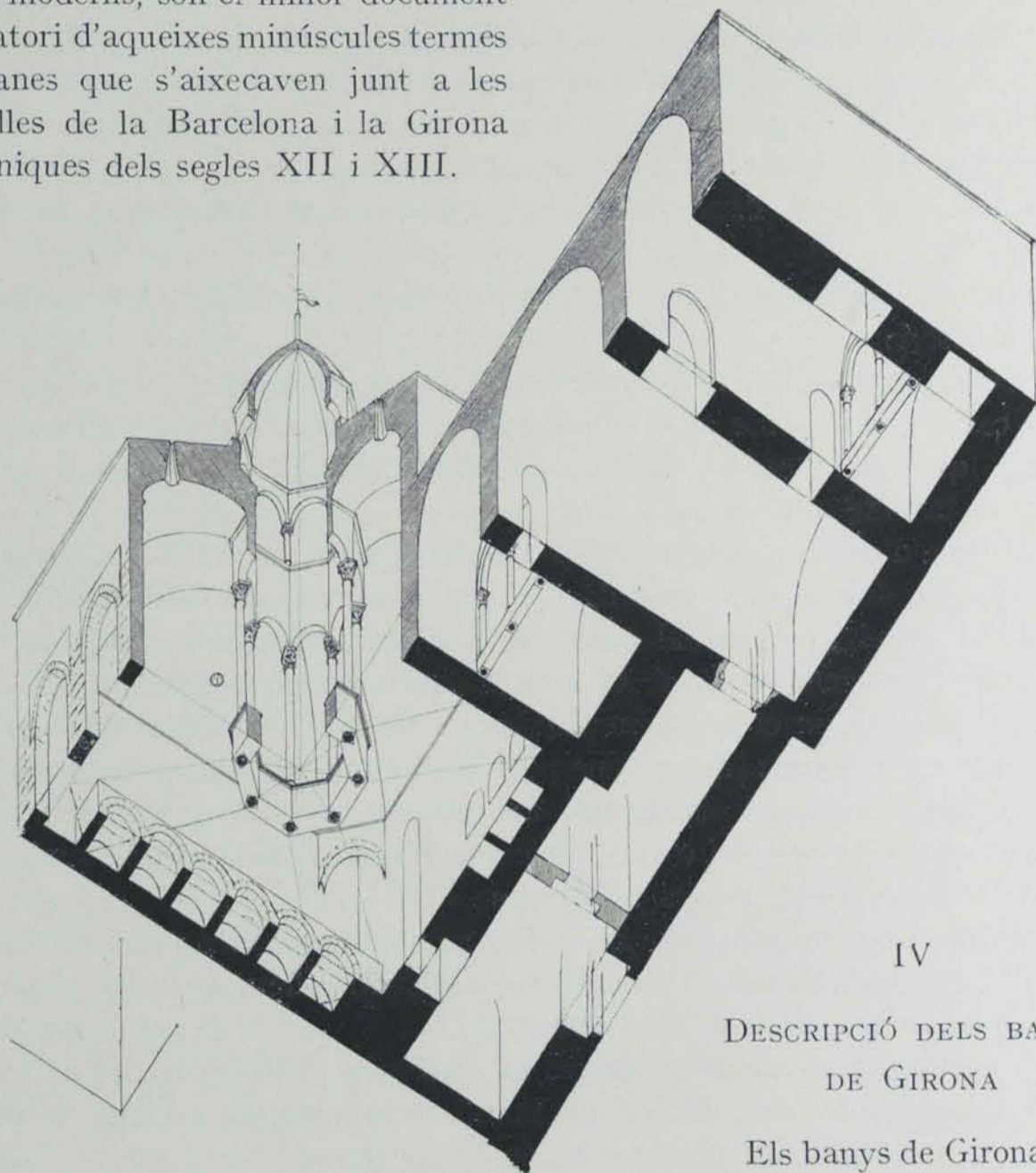

Fig. 17. — Banys de Girona

IV
DESCRIPCIÓ DELS BANYS
DE GIRONA

Els banys de Girona estan dintre un convent de monges caputxines de clausura rigorosíssima, i això fa que aqueix interessant edifici no hagi estat de temps estudiat.

La descripció científica més antiga data del primer quart del segle XIX (figures 18 i 19), en què Laborde publicà el resultat de les seves missions a Espanya ⁽¹⁾.

Més tard, en Piferrer i en Pi i Margall en publicaren descripcions pintoresques, barrejades amb errors arqueològics. Acompanya la d'en Pi i Margall

(1) ALEXANDRE DE LABORDE: *Itinéraire descriptif de l'Espagne*. Paris, 1809, p. 17. *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, 1806-1820.

un gravat al cer de D. Antoni Roca (fig. 21). En una edició posterior de l'obra d'en Piferrer, s'adjuntà una reproducció fotogràfica deguda al senyor Mariezcurrena (1).

Modernament, D. Claudi Girbal, publicà el ja citat *Estudio Histórico artístico acerca de los llamados Baños árabes de Gerona*, amb interessants documents, sense cap il·lustració gràfica, i l'arquitecte provincial senyor Almeda aixecà un pla complet del *frigidarium* amablement comunicat als que portaven la missió d'estudi que hi envià l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS i la Junta de Museus de Barcelona (2).

Tots aqueixos antecedents han permès refer el plan complet de l'edifici que anem a descriure.

Exteriorment en lloc es senyala l'edifici de què parlem, si no és per un mur llis de carreu petit, sense altra obertura que l'entrada. Tot hi indica una vida interior, que és la característica dels edificis d'habitació antics, perpetuada encara en la vida musulmana actual.

La porta d'entrada és avui difícil de veure. En Claudi Girbal cregué «sense cap mena de dubte, que l'entrada de l'antic balneari de Girona es trobava a Orient del mateix, en l'actual carrer de Saccimor, o baixada coneguda vulgarment per Sarracinas, junt al destruït baluart d'aqueix nom. La indica, diu, encara el pany de paret de pedra picada que corre per tot el davant de l'edifici, i en qual centre apareix tapiada una porta amb llinda, la meitat de la qual, o poc menys, tapa o amaga el pis terraplè del dit carrer que apenes mereix el nom, i que fou des d'antic camí o via pública» (3). Ocuparia així una situació anàlega a la dels Banys dels tintorers de Tlemcen.

S'entraria per un vestíbul que estaria amoblat amb bancs com els banys de Tlemcen referits (A), i d'allí es passaria a un pati cobert amb una piscina central (B) on se despullen els concurrents.

La porta que comunica ambdues dependències és semicircular en el rebat, tenint l'esqueixada formada per una arcada rebaixada, en la qual dos cilindres de pedra formaven les pollegueres de les portes de fusta que la tancaven. Aquestes s'obrien cap el vestíbul, i sa disposició seguia la tradició moresca.

Penetrant per ella, s'arriba a la gran sala quadrada que té al centre una piscina vuitavada que refresca i oreja la sala (fig. 20). Als vuit angles de la

(1) PIFERRER i PI I MARGALL: *España, sus monumentos y arte, su naturaleza e historia*. Cataluña, vol. II, p. 146. Barcelona, 1884.

(2) La missió d'Estudis de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS i de la Junta de Museus de Barcelona treballà mitjançant permís obtingut de S. E. el senyor bisbe D. Francesc Pol durant tot el dia 1 de Febrer de 1914, obtenint de les MM. Caputxines les més grans facilitats per a aixecar el pla de l'edifici i estudiar en lo possible sa disposició.

Formaren la missió, a part de qui això escriu, D. Francesc Martorell, secretari redactor de l'Institut històrico-arqueològic, D. Josep Goday, arquitecte del Museu de Barcelona, acompanyat de D. P. Mas i de D. J. Serra, fotògrafs. A Girona se'ls agregà i els ajudà en sos treballs l'arquitecte D. Rafel Masó.

Les despeses de la missió foren costejades per parts iguals per l'INSTITUT i la M. I. Junta de Museus de Barcelona.

(3) GIRBAL: Monografia citada, p. 28. Devem a l'amabilitat de l'arquitecte provincial de Girona D. Manuel Almeda, el pla de la situació de la porta a què es refereix D. Claudi Girbal.

piscina s'aixequen vuit columnes, sostenint per medi d'arcades un cos prismàtic octogonal. Una volta formada de vuit panys de quart de cilindre el·líptics, va des de l'octogon central a les parets laterals. En el plan i la perspectiva es veu clarament la forma d'aqueixa volta (figs. 15 i 17). Quatre panys van des de quatre dels costats dels octogons als murs, i els altres quatre, més estrets, van a parar a quatre arcades que en els angles substitueixen, seguint un antiquíssim sistema, les clàssiques trompes còniques. Cobreix la volta un terrat modern; l'antic terrat sembla que vessava ses aigües a la piscina descrita, que feia de veritable *impluvium*, com ho indiquen unes lloses encara visibles. Sobre el tambor octogonal s'aixequen vuit altres columnes més petites que aguanten la volta en forma de cúpula, formada, seguint la tradició romànica, també de vuit panys de volta de canó, extradossada, en forma de cúpula forrada de formigó impermeable (figs. 15 i 17).

El mur del costat Est, pel qual s'entrava, tenia prop la porta tres ninxos on els concurrents deixaven llur calçat, seguint el costum oriental encara vivent. El del costat Nord tenia un divàn format de sis petites voltes de canó semicirculars extradossades en forma plana per un formigó de grosses pedres, sobre el qual matalassos, estores i alfombres servien per al repòs dels concurrents en aquell lloc agradable. Avui encara al Nord d'Àfrica es despullen els concurrents als banys en lloc anàleg (fig. 16). En el costat Sud s'obrïen quatre grans finestres que daven a un jardí, el clàssic jardí moresc de tarongers i llimoners, embaumant l'aire amb llurs perfums, substituïts avui per un humil jardí franciscà, pobrement arranjat per les pobres monges. En Laborde i en Roca pogue-

Fig. 10. — Banys de Girona, segons Laborde

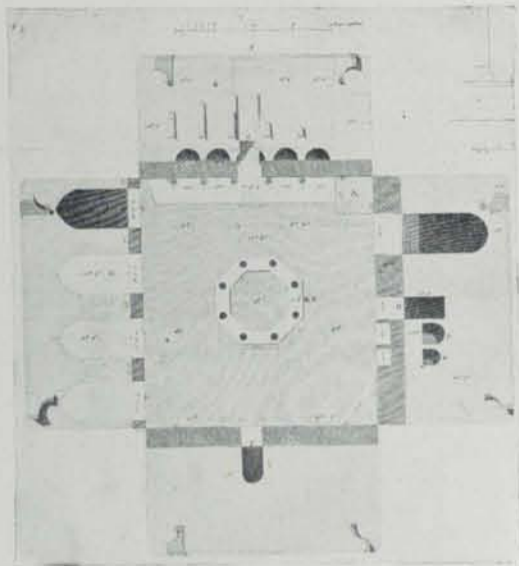

Fig. 18 (Laborde)
Banys de Girona. Plan i seccions

ren dibuixar obertes encara aqueixes arcades avui tapiades (figs. 19 i 21).

En Laborde, que veié l'edifici a principis de segle, parla d'un dels paraments «adornat de moltes columnetes adossades al mur, i sortint de sobre d'elles les arcades que van a reunir-se amb la volta. Les columnetes descansen sobre la banquetta, sota la qual estàn les obertures que servien, potser, per a guardar el calçat dels que entraven en els banys, el mateix que els

ninxos que s'observen en la cara lateral, a la dreta, servien per guardar els vestits». L'explorador francès se referia sens dubte al parament Oest i a les

Fig. 20. — Pessa central dels banys de Girona

(Fot. de la Missió)

arcuacions que desgruixen el mur per ell clarament dibuixades (figs. 18 i 19); mes de les columnetes no n'hem sabut trobar rastre, si és que no són d'elles els troços que serveixen avui per a sostenir els humils prestatges de la cuina (fig. 36).

La volta d'aqueixa dependència era foradada, seguint el costum oriental, de quatre lluernes, dues de les quals, en forma de rosa, són clarament visibles (figs. 25 i 26). Eren aqueixes obertures formades per pesses de pedra còniques aparellades, atravesant la volta, seguint una antiquíssima tradició que arribà fins als monuments assiris⁽¹⁾ i es perpetua avui encara en els banys orientals.

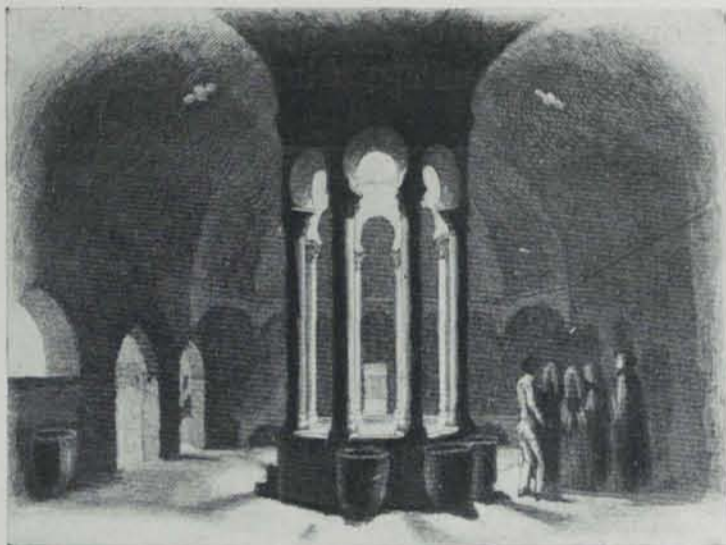

Fig. 21. — Banys de Girona (Gravat d'en Roca)

És aqueixa dependència una derivació de la *cella frigidaria* dels banys antics, de la qual s'originà també el baptisteri cristià. Així no és estranya la seva analogia amb el baptisteri de les antigues basíliques; són dues rames que venen d'un mateix origen i que evolucionen cap a fins diversos: el primer destinat a lloc de plaer; el segon al d'una severa cerimònia litúrgica. Per aquest fet el nostre baptisteri de Terrassa⁽²⁾ és una forma intermitja entre el *frigidarium* antic i la dependència central dels banys de Palma, de Còrdova o de Granada, de la qual se deriva la interessantíssima que descrivim.

Els concurrents als banys, vestits d'una mena de túnica de llana, calçats de sandalies, passen d'aquesta pesa a les sales propiament de bany, escalfades a gran temperatura.

En el parament Sud hi ha la porta que, com en els banys de Tlemcen, comunicava aqueixa pesa freda oberta al ple aire, amb les pesses de bany calent. Tota mena de precaucions s'havien pres per evitar el corrent d'aire i el refredament. El portal de comunicació (E, figs. 14 i 15), de rebat semicircular, tenia dobles portes de fusta; unes obrint-se cap el pati cobert, sostingudes per pollegueres aguantades en permodos de pedra (fig. 26); altres, obrint-se cap a la pesa calenta, en què l'esqueixada del portal era en forma rectangular, obrint-se en la llinda les pollegueres.

Aqueixa primera pesa, en què els musulmans alternen el bany calent amb la remullada reaccionant d'aigua freda, és una sala llarga, coberta amb volta de canó semicircular, capçada per alcoves, a les quals precedeix una doble arcada sostinguda per columnes. Tres lluernes rectangulars són la seva única il·luminació.

Aqueixa sala estava en comunicació amb altra (G, fig. 15) on hi havia probablement la instal·lació per a escalfar l'aigua, convertida avui en cuina de les

(1) PERROT i CHIPIEZ: *Histoire de l'Art dans l'antiquité*, v. II. *Chaldée et Assyrie*. Paris, 1884, p. 190.

(2) PUIG i CADAVALCH, FALGUERA i GODAY: obra citada, vol. I, p. 323.

monges, de la qual és interessant l'antiga xemeneia exterior (fig. 27). És la següent sala anàlega a la què es referereix Lleó l'Africà «on se sua molt i bé

Fig. 22. — Cúpula central dels banys de Girona

(Fot. de la Missió)

i hi ha la caldera aparedada». Ella tenia comunicació amb l'exterior pel pas de combustible (fig. 15) i serviria de sala per als banys de vapor que tant plauen als homes dels països enervants per sa temperatura. Forats fets en la muralla

deixaven escapar el vapor que feia exudar intensament als concurrents, preparant-se per a la dutxa d'aigua freda i per al massatge, que rebien en les alcoves dels extrems. Aqueixes no són avui visibles, ni el dipòsit d'aigua freda que en els banys actuals té una disposició anàloga als alvèols dels banys pompeians.

Al costat meridional d'aquest departament hi havia una altra sala (H), un cap de la qual, en forma d'alcova, amb la típica doble arcada sobre columnes, poguérem descobrir dintre un rebost actualment tancat, indicant una altra dependència per a banys calents. En els banys de Barcelona (fig. 11) i València (fig. 2) existia aqueix segon departament. Resta una dependència (J), que existeix també en els banys de Tlemcen, que és destinada a la limpiesa íntima o

als que temen la forta calor de la gran sala. A Tlemcen comunica directament amb el pati central. Podria en els nostres banys ser una pesa de servei o dipòsit de llenya, amb comunicació fàcil amb el carrer.

Tal és el pla de l'edifici de Girona, que respòn en absolut a la disposició dels banys morescos, indicant l'adaptació de l'usança musulmana entre els catalans dels segles XII i XIII.

En aqueixes sales de calor asfixiant s'alterna l'impressió de calor amb les ablucions d'aigua freda i les fregues que els banyers daven als concurrents. El sabó perfumat recobreix el cos de blanca escuma; noves fregues i ablucions d'aigua tebia temperen el cos, fins que es surt altra vegada abrigat amb nova roba a reposar i refer-se en els divans de la sala primera, sentint el perfum de les flors de l'immediat jardí i la remor suau de l'aigua del clàssic *impluvium*.

Era aquest el lloc de les intrigues i de les petites aventures amoroses, com una clapa de la vida dolça musulmana enemiga situada vora els murs de la ciutat austera cristiana.

(Fot. de la Missió de l'Institut)

Fig. 23.—Cúpula dels banys de Girona

(Fot. de la Missió de l'Institut)

Fig. 24. — Cúpula dels banys de Girona

és construïda en filades seguint cercles paral·lels horitzontals la cúpula central (fig. 22); així també les voltes de panys cilíndrics que la rodejen, cobrint el pas o galeria al voltant del safareix central (fig. 26). Anàloga comprovació pot verificar-se en les trompes angulars, on en lloc de les típiques formes còniques hi ha arcades matant el recó i sostenint una llosa horitzontal (fig. 17). Cap d'aqueixos sistemes de construir difereix dels usats en la nostra escola romànica.

Si vol cercar-se a algú d'aquests elements un remot origen oriental, cal recórrer als començaments de l'arquitectura musulmana, o com M. Dieulafoy, al primitiu origen de la Persia, font comú que alimenta els grans corrents de l'art cristià i del musulmà.

La forma artística dels diferents elements tampoc és penetrada per l'art musulmà; sols en uns trossos de marbre blanc que avui serveixen d'enllosat a l'escala moderna, que foren potser arcades d'una finestra, s'hi veu l'arc de ferradura característic (fig. 28), que en els banys de Palma es troba

V

L'ART MORESC EN ELS BANYS DE GIRONA

Si ara, després d'aquesta història i descripció de l'interessant edifici de pla moresc construït per cristians, tractem de passar balanç del grau d'influència que l'arquitectura musulmana hi exercí, pensant amb la tesi de M. Dieulafoy, arribarem a la conseqüència que aquella no hi donà més que la forma del pla, és a dir, ço que és reflexe del costum, de la utilitat de l'edifici: res de sos mètodes constructius, típics, característics; res de ses formes artístiques; res, en un mot, de ço que constitueix l'essència de l'art arquitectònic musulmà de l'època.

Totes les voltes són fetes a la manera romànica de rebla prima, disposada en filades petites; així

(Fot. de la Missió de l'Institut)

Fig. 25. — Lluerna de la volta de la pessa central

encara en alguna de les portes (fig. 29). Unes faixes rectangulars enquadraven també les arcades que donen al jardí, seguint pràctiques orientals (fig. 17).

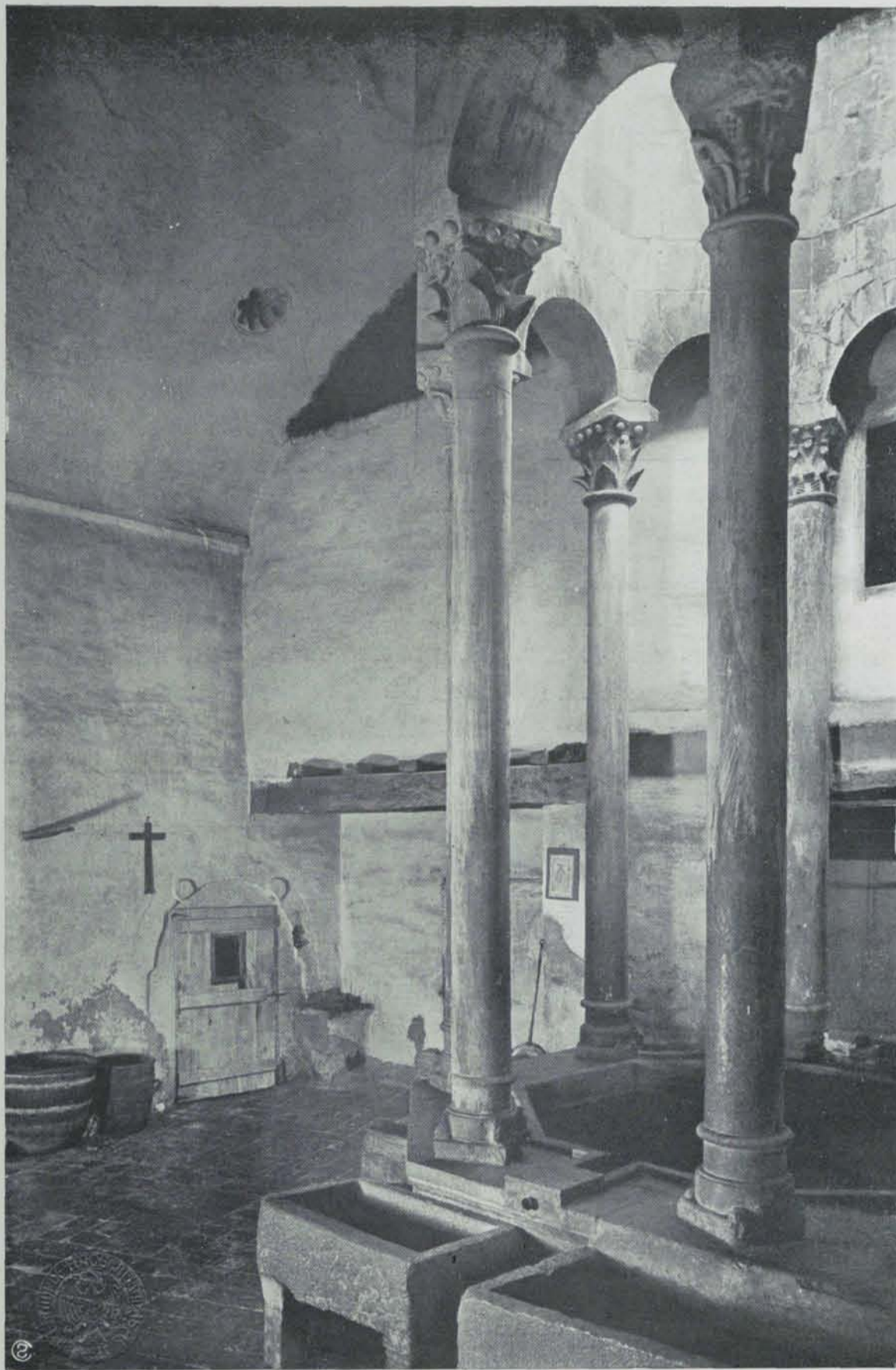

Fig. 26. — Banys de Girona. Pessa central (Fot. de la Missió de l'Institut)

(Fot. de la Missió de l'Institut)

Fig. 27. — Xemeneia dels banys de Girona

troben als banys musulmans de Còrdova, Granada, Murcia i Palma de Mallorca.

Són de notar els àbacs decorats i sa forma per a avenir-se al plan pentagonal dels rasaments de les arcades, propiament còniques, que aguanten el tambor poligonal del centre de la gran sala.

Els capitells dels banys de Girona són unes derivacions de l'ordre corinti, simplificat segons la forma romànica, més encara, segons la variant romànica

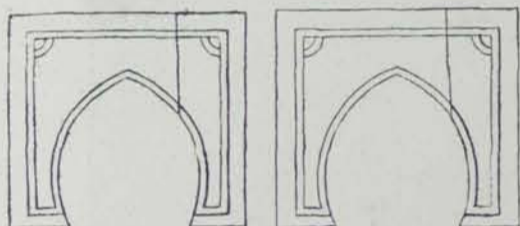

Fig. 28. — Arcades dels banys de Girona

del segle XIII, en què la flexibilitat de les fulles és resolta en dures i simplícíssimes regates rectes (figs. 30 a 33), tal com en els claustres de l'Estany i Perelada, creant en realitat noves composicions. En alguns d'ells apareix en el centre de les fulles la característica pinya, tan comú en els capitells de l'època (figs. 31 i 33) i la magrana (figs. 30 a 32). Tal és la disposició de la major part dels capitells. Hi ha després altres dues formes: aquella en què unes arcades sostingudes per columnes divideixen les cares del capitell, omplint

Mes després d'aquestes ben escasses formes, cap relació en el motlluratge, ni una de les formes decoratives geomètriques musulmanes; res de ses llaceríes o *ajaracas* en guix, ni dels *alicatats* ceràmics, res dels *almo-càrabes* de ses cúpules, res de sos *atauriques* de complicada decoració floral.

El mateix pot afirmar-se dels capitells que sostenen les cúpules, absolutament romànics, amb les característiques del segle XIII, amb què els escriptors catalans inicien les formes rígides, seques, rectilínies, que substituiràn les ondulacions gracioses del fullatge romànic dels nostres més bells claustres o de les nostres admirables portades de les derrieres del segle XII i començament del XIII. Fa això contrast amb les formes decadents imitadores encara dels capitells clàssics que es

(Fot. Brccá)

Fig. 29. — Porta dels banys de Mallorca

Fig. 30. — Capitell dels banys de Girona

Fig. 31. — Capitell dels banys de Girona

Fig. 32. — Capitell dels banys de Girona

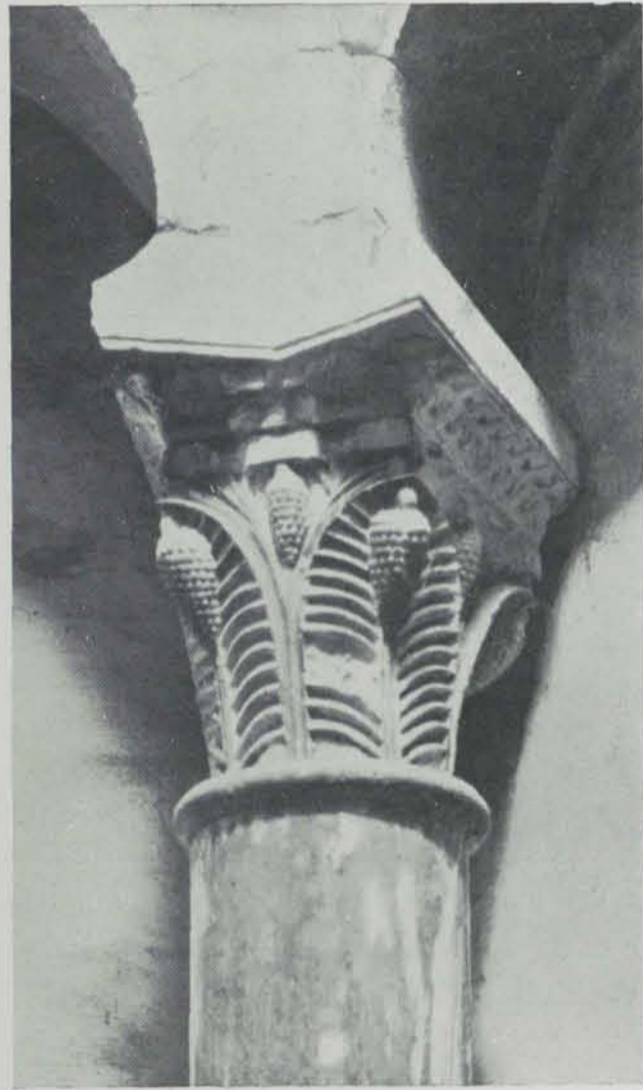

Fig. 33. — Capitell dels banys de Girona

(Fot. de la Missió de l'Institut)

Fig. 34. — Capitell dels banys de Girona

Fig. 35. — Capitell dels banys de Girona

els angles fulles inacabades, del centre de les quals penja la massa de la pinya, també sense detall (fig. 34); i la formada per àguiles amb les ales desplegades amb l'actitut rígida de les obres romàniques de l'època (fig. 35).

(Fot. de la Missió de l'Institut)
Fig. 36. — Capitells dels banys de Girona, actualment sostenint prestatges a la cuina del convent

Altres capitells que es guarden aguantant humils prestatges a la cuina conventual, presenten solament la massa de llurs fulles (fig. 36). Són els que sostenien les arcades de les alcoves i les arcuacions de l'*apoditerium*, que veié encare Laborde i representà en sos dibuixos (figs. 18 i 19). Així eren també els capitells dels banys de Barcelona (figs. 12 i 13) i de València (figs. 3 i 4).

Es tracta, doncs, d'un pla musulmà executat amb temes romànics.

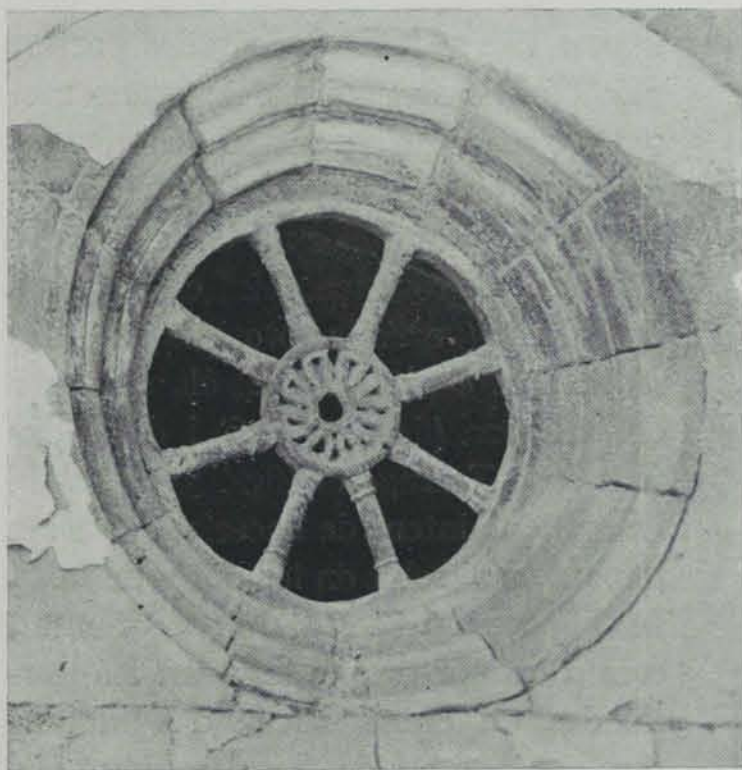
Difícilment en cap edifici català es trobarà que l'influència moresca arribi més enllà en el conjunt arquitectònic, mentre és nul·la en els detalls i en els temes decoratius, demostració de l'escassa penetració de l'espert musulmà en la nostra arquitectura.

VI

LA INFLUÈNCIA MORESCA EN L'ARQUITECTURA ROMÀNICA CATALANA

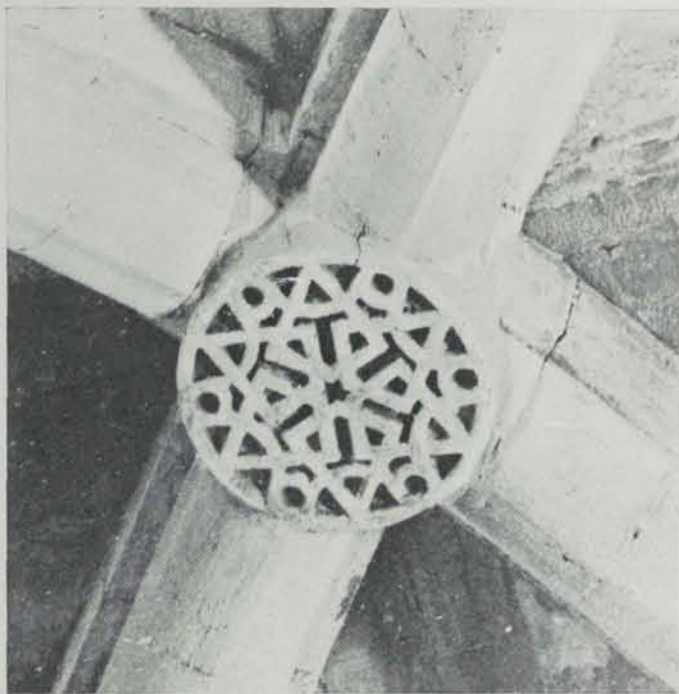
Hem tractat detingudament de l'origen oriental del nostre romànic,

i demostrat com la nostra arquitectura del segle XI és part d'una escola que s'extén cap a la vessant mediterrània de França, i que pel Nord d'Itàlia estableix contacte amb l'Adriàtic i amb el món oriental, i com ses formes deriven de les simpliciíssimes de la Persia sassànida, filles a la vegada de l'arquitectura de les primitives civilitzacions asiàtiques trameses a nosaltres per l'intermedi bizantí i lombard,

(Fot. Folguera)

Fig. 38. — Oculus en una arcada del claustre del monestir de Vallbona de les Monges

(Fot. Folguera)

Fig. 37. — Clau de volta de la sala capitular del monestir de Vallbona de les Monges

seguint la costa septentrional mediterrània, diferint en això de M. Dieulafoy, que creu que el vehícol fou el corrent musulmà seguint les costes africanes i per Espanya.

Resta així tota la nostra arquitectura anterior al segle XII, amb sa senzillesa de formes, sense temes esculpturals, amb llurs rústegues esglésies pintades interiorment amb pintures bizantines, independent de la influència moresca.

En canvi en els edificis religiosos, en els temples i en els claustres dels monestirs construïts

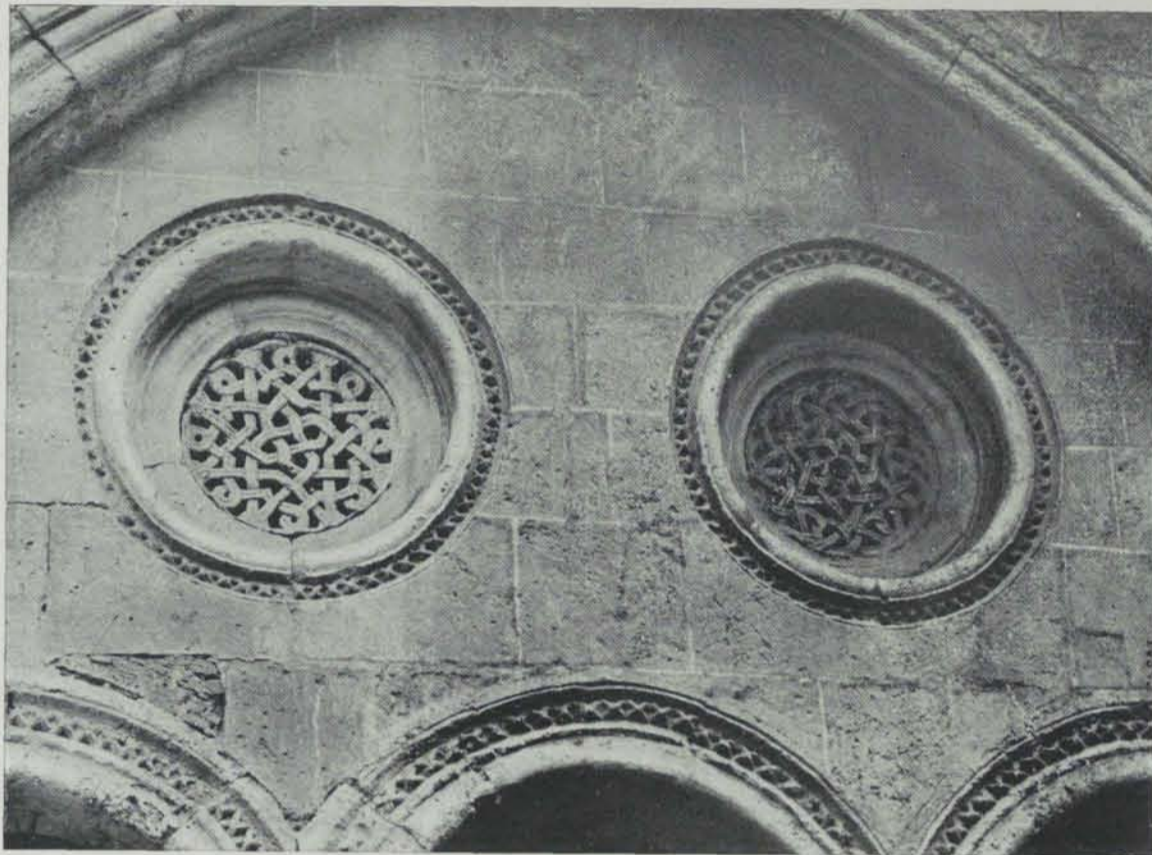

Fig. 39. — Detalls del claustre de la Sèu de Tarragona

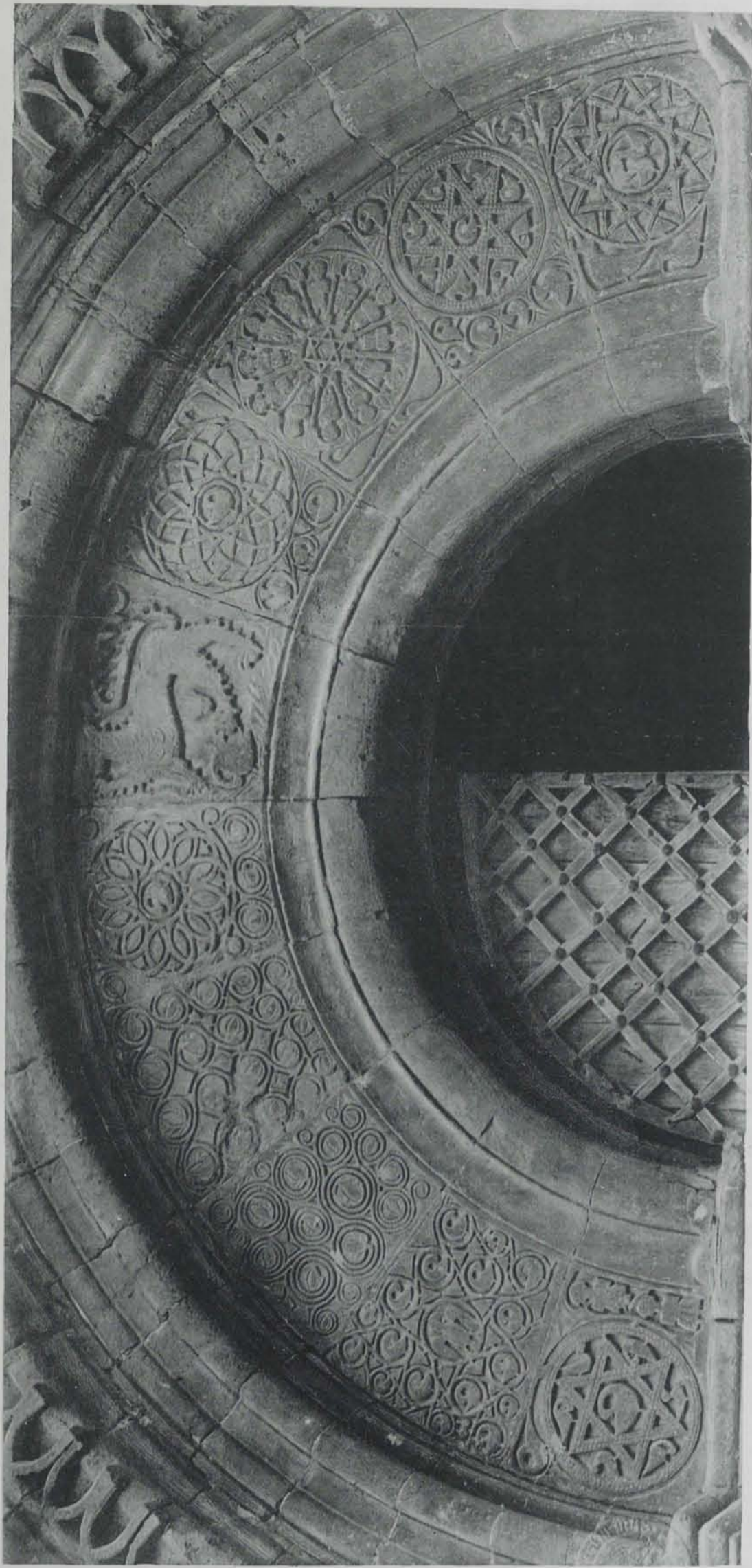
(Fot. Mas)

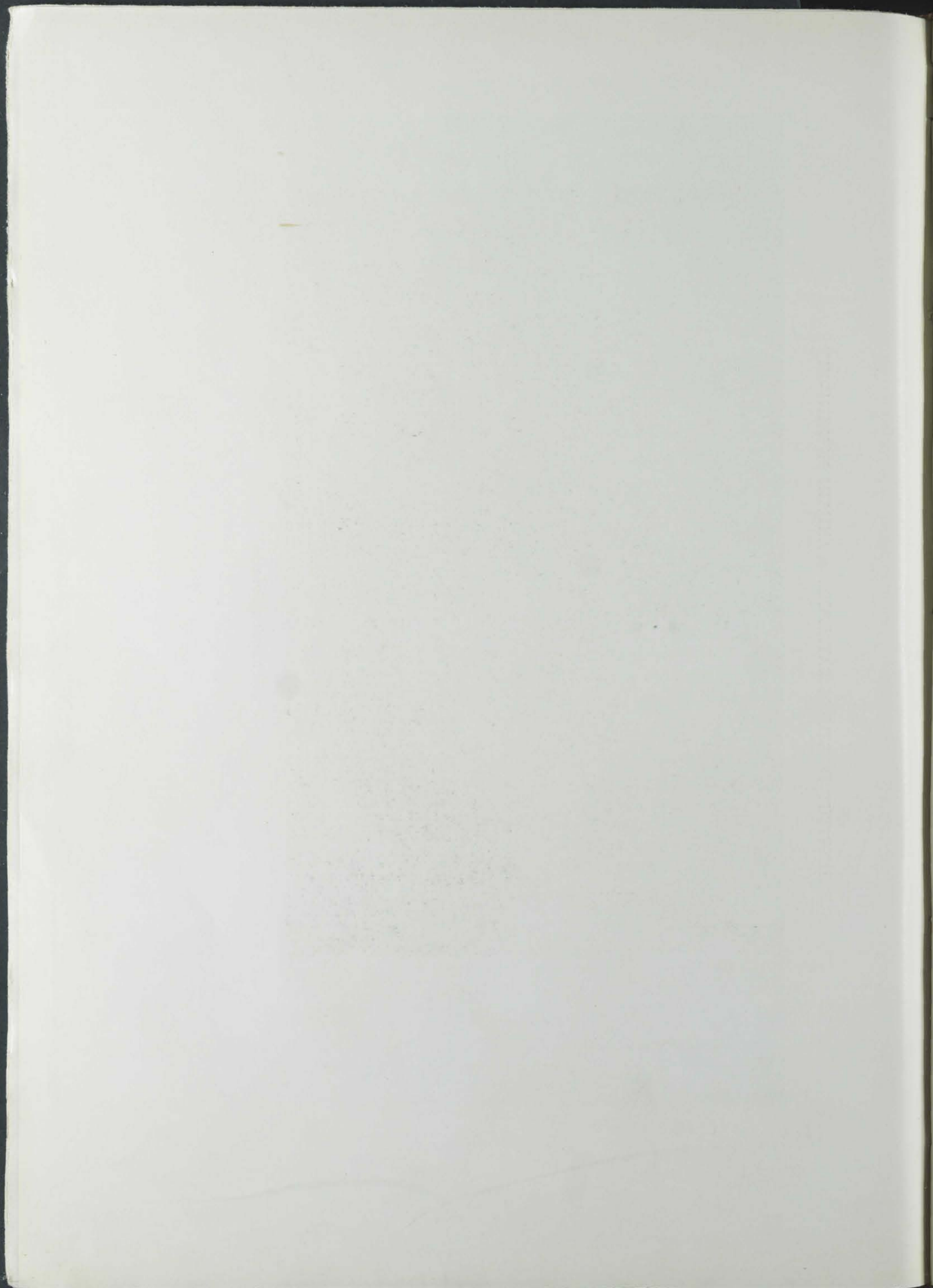
(Fot. Puig i Cadafalch)

Fig. 40. — Detall del claustre de la Sèu de Tarragona

en el segle XII, no és estrany trobar temes marcadament orientals, mentre el conjunt segueix la tradició del pla de l'edifici català del segle XI o bé es desenrotlla segons els mètodes portats pels monjos francesos dels grans monestirs a què s'agregaren els monjos catalans, o per la nova ordre del Cister, el cap de la qual per als de terra catalana era a Provença. Així en la porta de Cubells (vegi's la fototipia adjunta) en la sala capitular i en els claustres de Vallbona (figs. 37 i 38) i de la Catedral de Tarragona (figs. 39 i 40) hi ha qualche intent de llaceria; i aquesta impera en absolut en les obres de fusta de l'època en la Catalunya oriental, com a les portes que tanquen les portalades de Santa Maria d'Agramunt (figs. 42 i 43) i de Gandesa (fig. 41), construïdes de *lazo lefe*, aplicant-los el nom usual entre els fusters mudèjars

PORTA DE CUBELLS

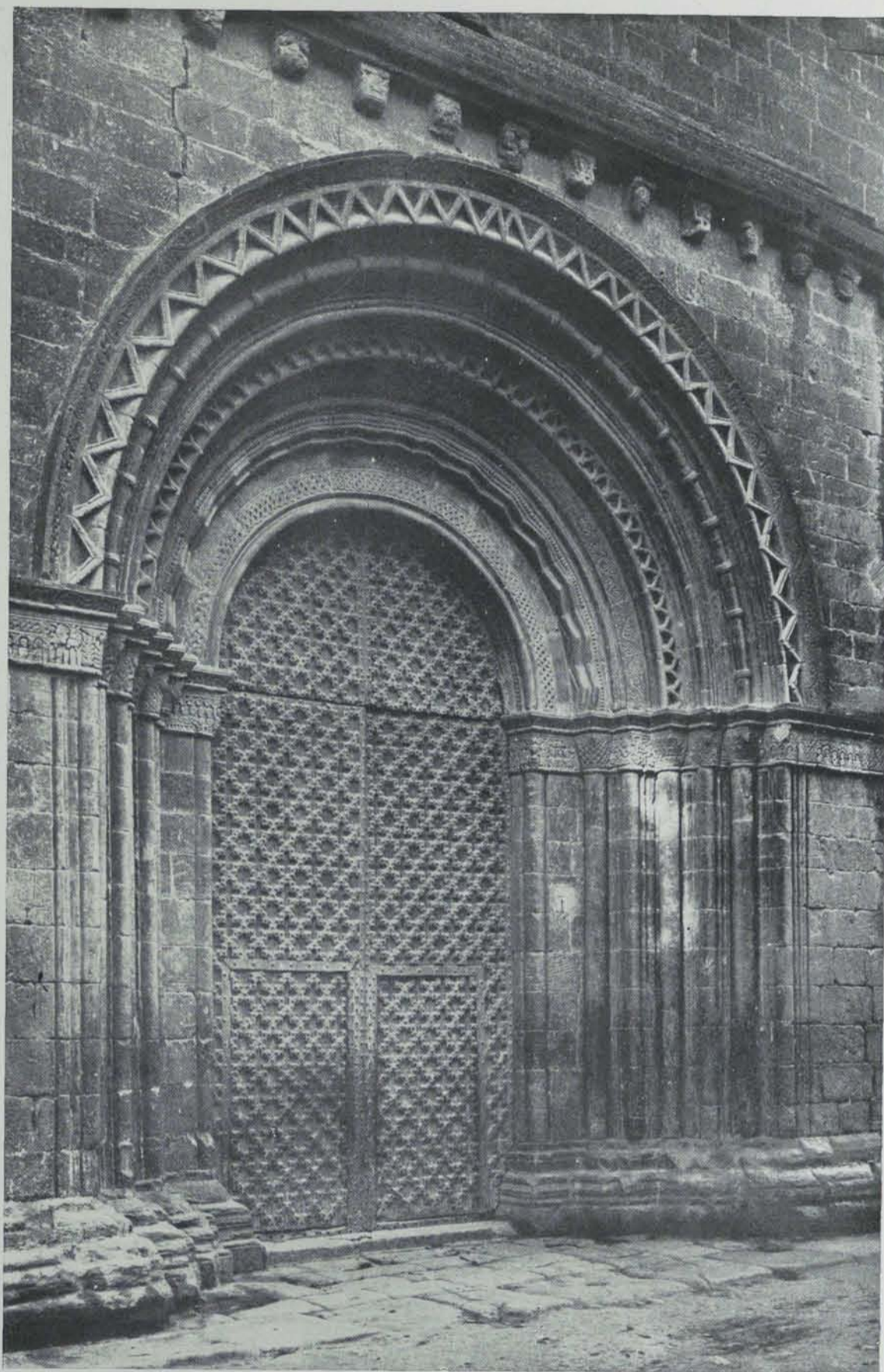

Fig. 41. — Portal de l'església de Gandesa

(Fot. Ripoll)

castellans, sistema perpetuat en la fusteria catalana fins en plena arquitectura gòtica i en el Renaixement (1).

(Fot. Mas)

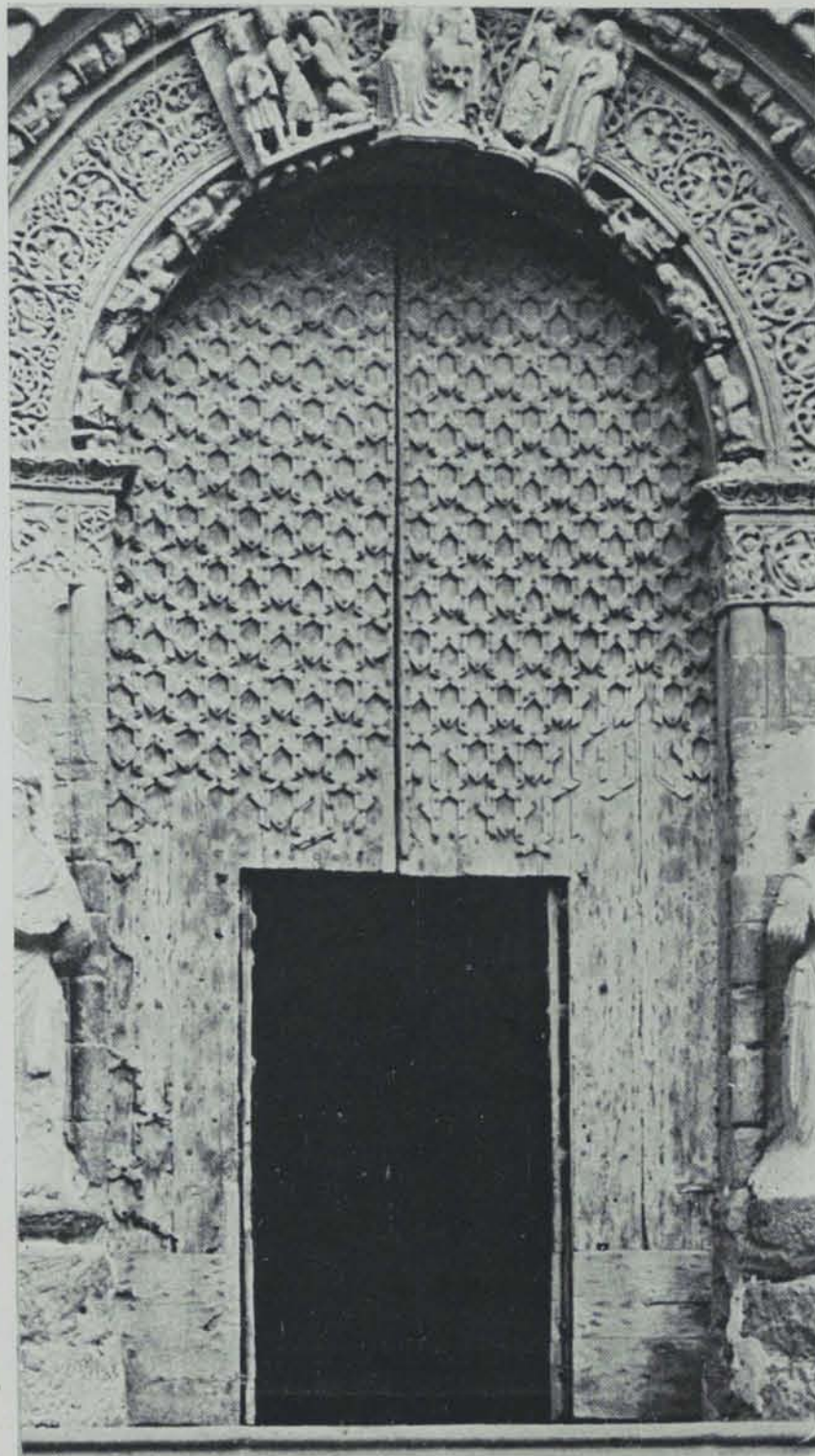
Fig. 42. — Agramunt: porta lateral

lombardes de la cornisa són lobulades, i així també presenten la mateixa forma les

(1) Els fusters mudèjars distingien les llaceries ensamblades de la *lacieria lefe* o sobreposada sobre les posts o taules que es volien decorar. Les nostres portes eren decorades de *lazo lefe*.

Per a l'estudi d'aquesta especial fusteria musulmana, feta a base de l'entrellaçat de fusta, hi ha un llibre interessantíssim ben conegut, que és la *Carpinteria de lo blanco y tratado de alarifes*, de don DIEGO LÓPEZ DE ARENAS, publicat a Sevilla en 1633, en el qual s'expliquen les regles pràctiques usals entre els fusters andalusos i castellans per a obtenir els títols necessaris per a exercir l'ofici en les ciutats en què aquestes pràctiques eren vives. Les pràctiques mudèjars es conservaren a Andalusia i Castella fins entrat el segle XVIII, en què es feren noves edicions d'aquest tractat de fusteria. Les *Ordenanzas* de Sevilla i Toledo exigien als fusters, especialment als anomenats de *lo blanco y laceros*, que feien els sostres i encaballades de les cobertes decorades, el coneixement dels traçats geomètrics d'antiga tradició musulmana que constituïen son ornament.

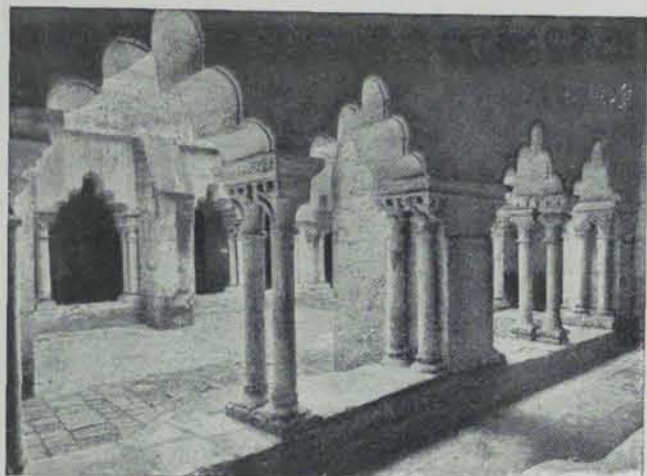
Ha estudiat també especialment aquesta decoració geomètrica en fusta A. PRIETO I VIVES; *El arte de la laceria*. Conferència dada en el Ateneo de Madrid. Madrid, 1904.

(Fot. Mas)

Fig. 43. — Detall de la fusteria de la porta principal d'Agramunt

(Fot. Mas)

Fig. 44. — Claustre de Sant Pau, de Barcelona

arcades del claustre de Sant Pau del Camp, de Barcelona (fig. 44).

Mes aquestos elements geomètrics són aïllats, sense relació amb la decoració immediata, tal com els *ninxos* morescs aprofitats d'un edifici antic, aplicats a la porta de l'Anunciata de la Catedral lleidatana (figura 45);

contacte de dos arts que resten separats demostrant el mateix fenomen: la impenetrabilitat de l'art romànic català als mètodes musulmans. Un mestre

(Fot. Mas)

Fig. 45. — Porta de l'Anunciata de la Catedral de Lleida

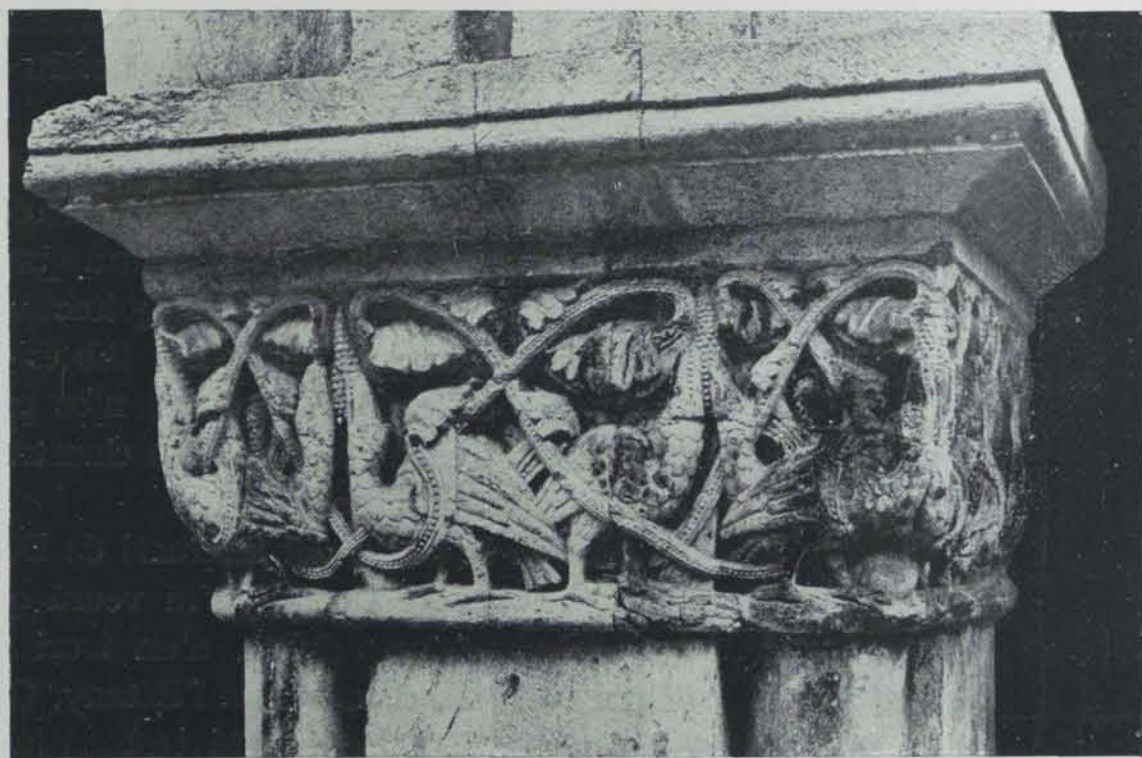

Fig. 46. — Capitell del claustre de la Seu de Girona

(Fot. Mas)

muzàrab és empleat a exercir son ofici al costat d'un mestre tolosà i aplica

(Museu de Barcelona)
Fig. 47. — Tela moresca
amb ocells i mamífers afrontats

les llaceríes en un element determinat; mes son art no aconsegueix entrar en el conjunt, sinó que com l'oli i l'aigua resten els dos, un al costat de l'altra sense barreja. Tota l'Edat mitjana concebeix així l'art: admetent la col·laboració del decorador exòtic, de l'escultor foraster amb llurs temes especials executats com una rutina de l'ofici, sense preocupar-se del mestre que treballa prop seu temes d'un art divers o oposat. El mateix fenomen s'esdevindrà a casa nostra amb la vinguda tardana de l'art gòtic

(Fot. Mas)
Fig. 48. — Capitell del claustre
de la Seu de Girona

i amb la importació de les formes italianes del Renaixement; però aqueixes arribaran a vèncer i a imposar-se a l'art predecessor, mentres que l'art musulmà no penetrarà en el sagrat de nostra arquitectura i restarà pura exornació.

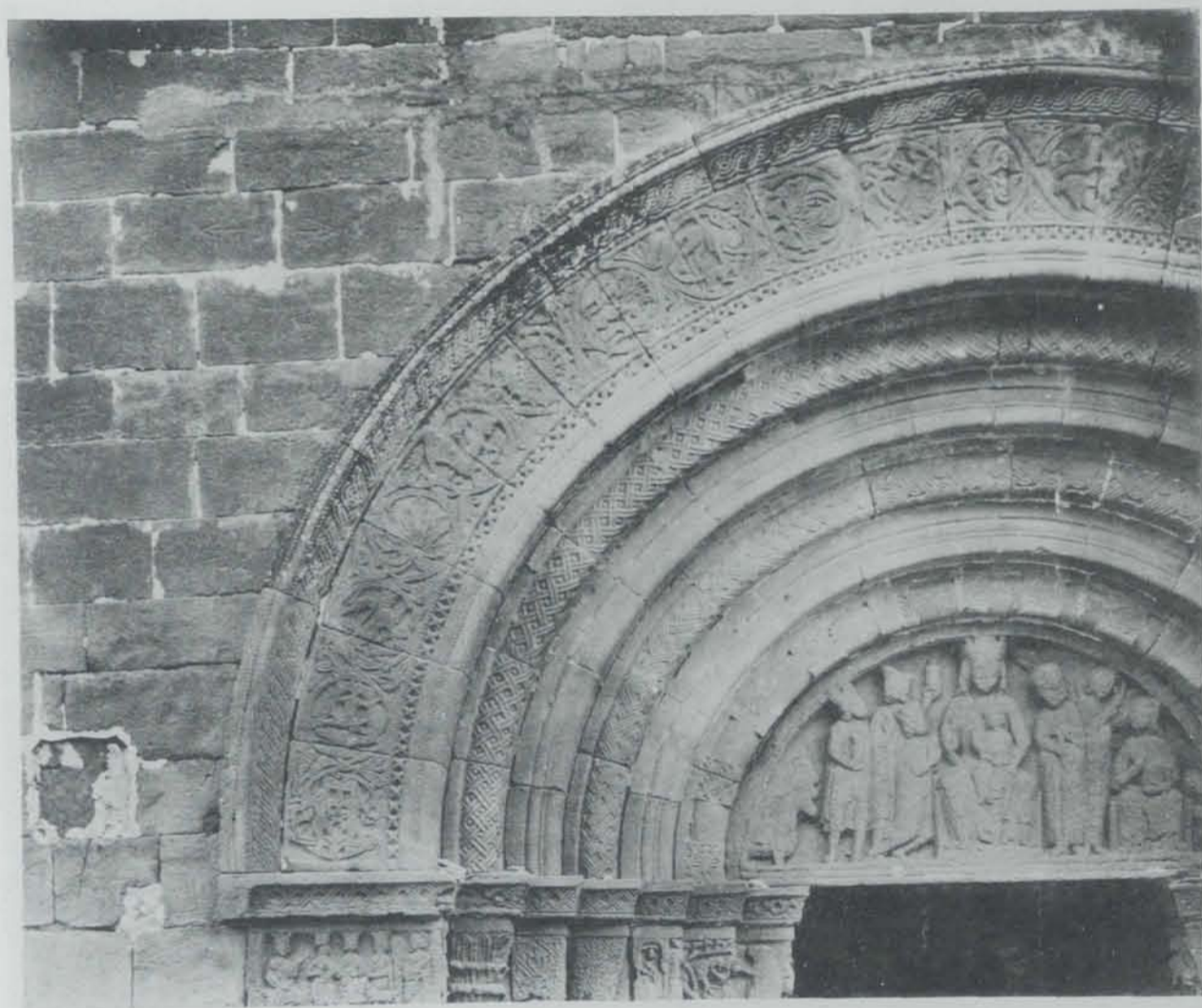

(Fot. Mas)
Fig. 49. — Claustre de la Seu de Girona.
Capitell amb grius afrontats

Potser la penetració musulmana és més intensa en els temes iconogràfics, zoològics i humans representats en l'esculptura que en els purament geomètrics i en l'arquitectura mateixa. Procedien aquests dels llibres i dels teixits que els canonges i els monjos posaven en mans dels escultors de llurs claustres o de llurs portals sumptuosos.

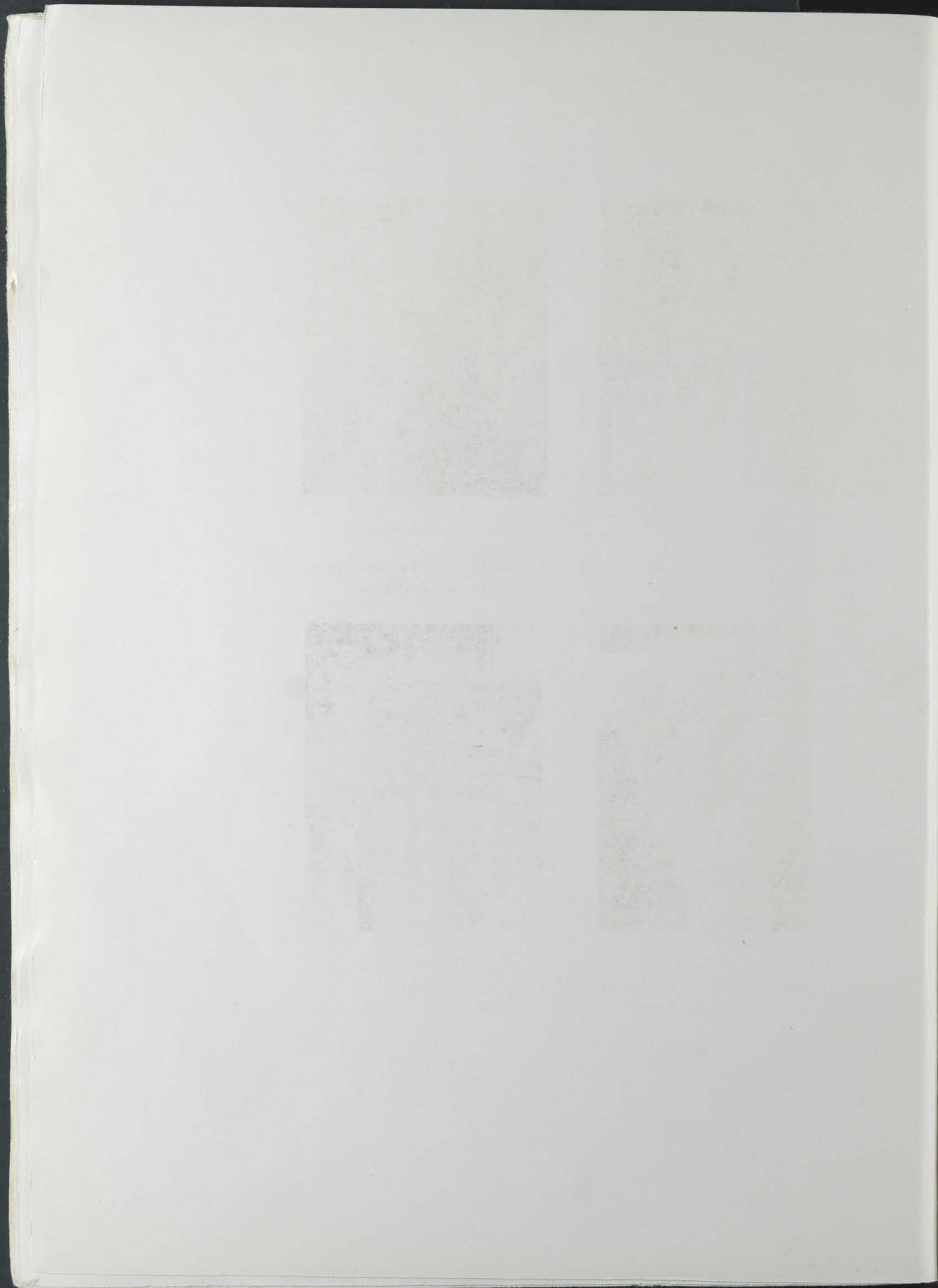
Així en la porta del Santuari de Belloc, a Santa Coloma de Queralt, s'hi veurà qualche tema, derivat, sens dubte, d'un ivori moresc (làmina II); als claustres de l'Estany, Girona i Sant Cugat del Vallès s'hi trobarà la fauna característica dels teixits orientals, xipriotes,

PORTA DEL MONESTIR DE BELLOCH

sicilians o andalusos, temes que es repeteixen acompanyats de llegendes cúfi-

(Fot. Mas)

Fig. 50. — Capitell de S. Pere de Galligans

(Fot. Mas)

Fig. 51. — Capitell de S. Pere de Galligans

ques en la decoració interior, no fa molt descoberta, d'un dels absis que s'obren en el transepte del temple monacal de Sant Joan de les Abadesses.

(Fot. Puig i Cadafalch)

Fig. 52. — Capitell de Ripoll

(Fot. Puig i Cadafalch)

Fig. 53. — Capitell de Ripoll

VII

LA TRANSMISSIÓ DELS TEMES ORIENTALS A L'ESCUPTURA ROMÀNICA

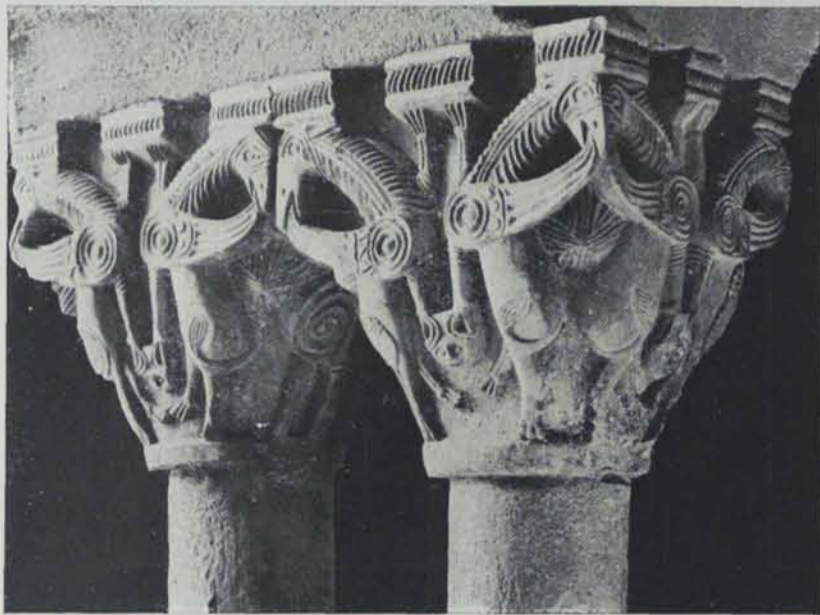

Fig. 54. — Capitell de l'Estany

(Fot. Mas)

És la transmissió de temes orientals, un fet ben sabut que es realitza en una gran part de les escoles romàniques d'Europa, ornades d'esculptura, poblades de temes l'origen dels quals cal cercar en la ideologia oriental transmesa pels teixits bizantins, perses i aràbics, portats abundantment pel comerç ultramarí.

La transfusió de la decoració persa als teixits comença ben aviat. Des del segle VI els temes ca-

racterístics simètrics foren comuns en la decoració dels teixits perses sassanides, i des d'aqueixa època una serie nombrosa de monuments demostren la imitació bizantina dels models asiàtics que'l comers portava a les ciutats mediterrànies.

Fig. 55. — Claustre de la Catedral de Girona

(Fot. Mas)

Amb més intensitat encara «un nou corrent — escriu M. Bréhier⁽¹⁾ — d'influències orientals invadí la Grècia al moment de la lluita iconoclasta. Els vells temes simbòlics dels primers temps de l'art cristià són llavors substituïts per una nova fauna, d'un caràcter purament decoratiu i profà, al qual les estofes perses i musulmanes proporcionen els models. Molts d'aqueixos teixits foren literalment copiats pels esculpors amb tots els detalls de llur tècnica; d'altres, al contrari, en reproduïren tan sols els temes, seguint els procediments de l'esculpura en baix relleu. Aquesta invasió de la fauna oriental en l'art, ha estat demostrada a la Itàlia meridional, a la meitat del segle IX, com ho prova el famós calendari de Nàpols, executat en 850. A la mateixa època pertanyen els animals fantàstics del baix relleu de la Petita Metropolitana d'Atenes o de la sala bizantina del Théseion, així com els quadrúpedes alats que ornem, en mig d'enrotllaments, l'absis de l'església de Skripiu, a la Beocia, datada en 874.

Fig. 56. —Capitell del Claustre de Galligans

Fig. 57. —Capitelis del Claustre de Ripoll

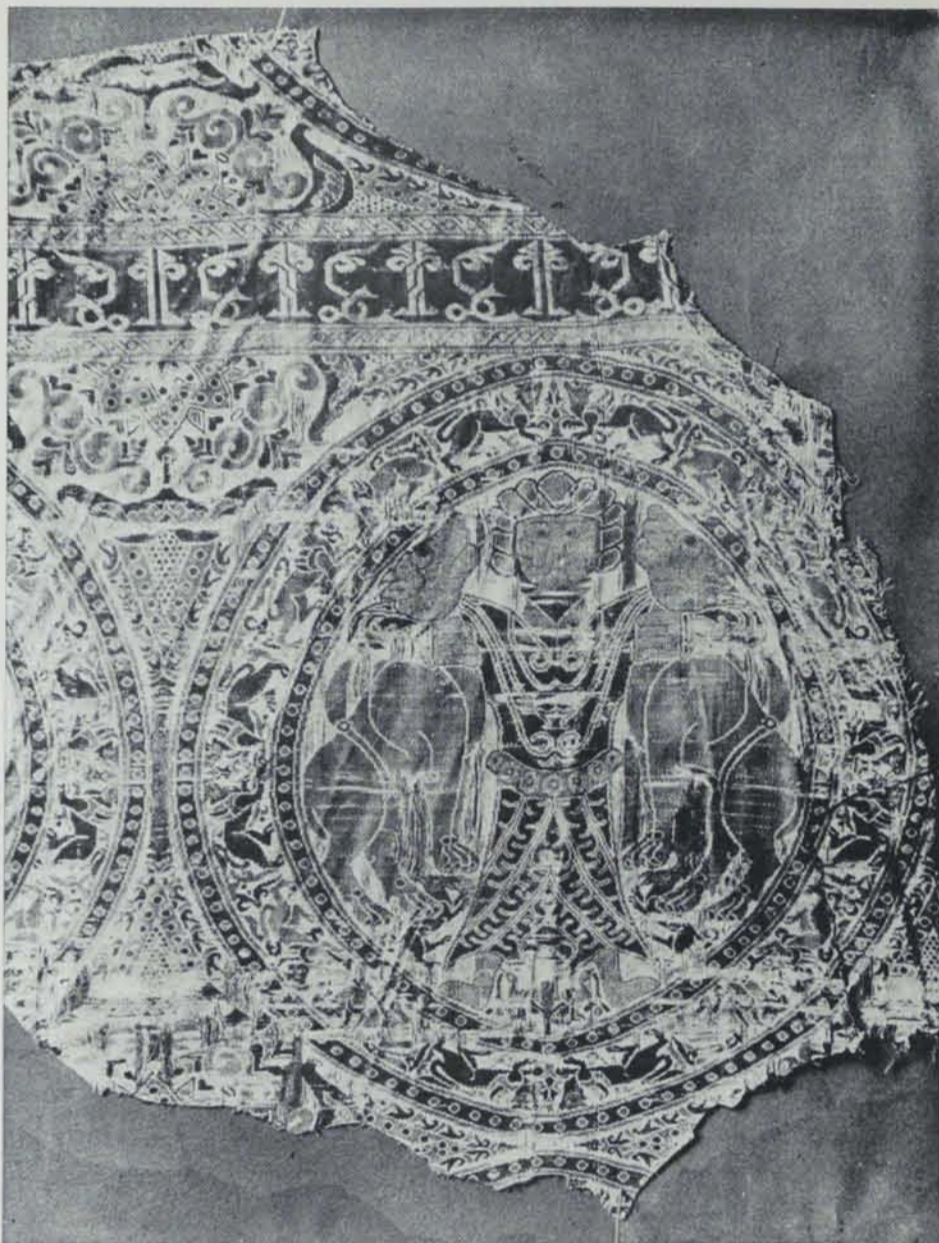
»Hi ha aquí una concordança de fets que és impossible negar i que prova una renovació de la decoració bizantina, en un sentit a la vegada profà i oriental.

»Les lloses curiosíssimes del Museu del Théseion que mostren ocells girant el cap, de cada costat d'una branca amb pinyes, creus patades amb lleons i esfinxs als costats, són un testimoni d'aqueixa transformació. Elles demostren, per altra part, que la copia no era sempre exacta, ja que s'introduïen temes cristians al mig d'aqueixa fauna emmatllevada a l'Orient.»

Els mateixos temes continúen en la segona edat d'or de l'art bizantí i el segle X és una època de florescència de l'art de teixir teles sumptuoses, obres destinades a

(1) *Études sur l'histoire de la sculpture byzantine*, en els *Nouvelles Archives des Missions Scientifiques*, 1911, Fasc. 3 de la nova serie, ps. 86 i 87.

l'ostentació imperial ⁽¹⁾. Els dos corrents, persa i bizantí, se reuneixen en els tallers de teixir musulmans ⁽²⁾; i uns i altres, els tallers cristians i musulmans del mediterrani oriental i els tallers hispano-morescs, porten als esculpors romànics els models

(Museu de Vich. — Fot. Mas)

Fig. 58. — Teixit moresc amb inscripció cúfica del sepulcre de S. Bernat Calvó, amb el tema de l'home estrangulant dos feres.

d'aqueixa decoració fastuosa interessantíssima.

Aquest sistema de composició de l'esculptura en l'art occidental, ofereix major varietat de temes i combinacions, i «cal sens dubte cercar la raó—ha dit, no fa molt, M. Bréhier—d'aqueix fenomen en la llibertat major amb què treballaven des del segle XII els mestres d'obres occidentals; mes deü també atribuir-se a una influència més completa i més intensa de l'Orient sobre l'art occidental. L'art bizantí no va adoptar més que una part de la decoració oriental, i l'Occident ha rebut directament temes que restaren desconeguts

a Constantinoble. L'Espanya musulmana, la acció de la qual ha estat mal estudiada fins aquí, restà per l'art romànic una font permanent d'influència oriental. És ella, sens dubte, i no l'art bizantí, que explica la importància que la imitació de teles prengué en la escultura romànica ⁽³⁾. La tesi de M. Dieulafoy de la influència persa transmesa per l'intermedi musulmà,

(1) DIEHL: *Manuel d'art byzantin*. Paris, 1910, ps. 247 i següents, i 600 i següents.

(2) MIGEON: vol. II del *Manuel d'art musulman*. Paris, 1907, ps. 381 i següents.

(3) BRÉHIER: *Études sur l'histoire de la sculpture byzantine*, citats, ps. 65 i següents.

té en això una exacte i amplíssima aplicació.

La imitació de les teles porta principalment a la nostra escultura els temes següents: els ocells picant les rimades que penjen de sumptuoses llaceríes i els mamífers i ocells afrontats: la lluita de l'home amb la fera i la de l'àguila devorant l'anyell.

És el claustre de la Seu de Girona, un dels que ens ha llegat a Catalunya més interessants exemples d'aquesta escultura, d'altíssim valor decoratiu, en els amples capitells de sos pilans i els més reduïts de ses columnes aïllades. El tema és basat en la flora característica romànica, entre la qual unes aus elegantment estilitzades corren cercant els penjolls de grans que es desprenen entre el fullatge (figs. 46, 48 i 49). L'estofa original devia ésser comú

(Fot. de «Joventut textil»)

Fig. 59. — Tela oriental amb el tema de la lluita del home i la fera. (Museu de South-Kensington)

Fig. 60. —Capitell del claustre de S. Cugat del Vallès

Fig. 61. —Capitell del claustre de S. Cugat del Vallès

i molt extesa. Uns capitells del nàrtex de Sant Marc de Venècia tenen ja aqueixa disposició d'uns ocells simètrics, separats per un tema arborescent,

picant unes pinyes que pengen sobre un cap de lleó, col·locats en els angles de l'àbac ⁽¹⁾, i el mateix tema es repeteix en un fris del Museu dels Agustins de Tolosa ⁽²⁾.

Fig. 62. — Capitell de l'Estany

Després són el claustre de Galligans, on la forma de lleons afrontats origina elegants capitells (figs. 50 i 51), i el claustre de Ripoll, on uns gossos cap per avall donen lloc a un tema anàleg que

Fig. 63. — Capitell de l'Estany

es repeteix en la major part dels claustres, però que en aquell, per la minuciositat de son detall, sembla haver arribat al taller de l'escultor des de l'art del teixit per l'intermedi d'un marfil (fig. 52). Anàleg origen té el tema repetidíssim de les aus simètriques encarades, tan comú en les estofes d'Orient (figs. 47 i 65).

Fig. 64. — Capitells de l'Estany (Fot. Mas)

A Llusa, el tema es modifica barbrament en dues esfinxs simètriques, tema que es repeteix a la porta de Ripoll.

Citem encare del mateix claustre de la Sèu de Girona un capitell en què es representa un home col·locat al centre de dos monstres, que escanya valerosament, inspirat en el tema persa de Ghilgamech, l'Hèrcul de l'antic Orient o el Samsó bíblic, escanyant els lleons, representat en les estofes, especialment en la trobada en el sepulcre de Sant Bernat Calvó (figs. 55 i 58), guardada al Museu

(1) BREHIER: *Études sur l'histoire de la sculpture byzantine*, pl. VI.

(2) Id., id., pl. XI.

de Vich ⁽¹⁾, tema que es repeteix en variades formes en els claustres de Galligans (fig. 56), Ripoll (fig. 57) i Sant Cugat del Vallès (fig. 61).

Un altre variant del tema de l'home dominant la força brutal representada per una fera i l'Hèrcul pagà, el Samsó bíblic, o'l Ghilgamech persa, és també comú a les teles orientals (fig. 59) i als nostres capitells romànics (fig. 60). La demostració podria estendre's a altres temes, com el del Sagitari disparant contra'l lleó que fuig, l'home vençant amb ses armes el dragó, l'àliga agarrant l'anyell, temes comuns al antic orient, a l'art moresc, al bizantí i als nostres escriptors.

Mes on la copia del teixit fou justíssima i minuciosa, és en el claustre de l'Estany, monestir que ha proporcionat interessants exemplars a les col·leccions de teixits dels Museus: allí els ocells alats amb testa humana encaputxada, estàn als dos costats d'un arbre geometritzat (fig. 62); en altres, dues oques piquen de les fruites d'un arbre central (fig. 63) o dos paons o polles negres de Numidia estàn amb el coll retorçat, com en els teixits aràbics, formant amb les seves cues un tema central que recorda l'home persa (fig. 64), tal com el cèlebre *pali de les bruixes*, de Sant Joan de les Abadesses, guardat avui al Museu de Vich (fig. 66). La forma ornamental de la part superior de les ales i la disposició paral·lela de les plomes adoptades pels dibuixants de teixits, hi són copiades al peu de la lletra; el model fou immediat i adaptat a aqueixa mena de quasi gravat, que seguint els procediments oriental, bizantí i musulmà, orna les cares dels capitells interessants del monestir de l'Estany.

La procedència moresca d'aquestos temes té una comprovació evident en els capitells, fa poc descoberts a Sant Joan de les Abadesses, l'àbac dels quals està ornat d'una imitació d'una llegenda cúfica, tal com els teixits que'ls serviren de model. Els temes d'aquests capitells, per altra part, no poden tenir

(Museu de Cluny) (Fot. de «Joventut textil»)

Fig. 65. — Teixit de seda aràbic amb llegendes cúfiques

(1) DIEULAFOY: *Espagne et Portugal*, citat, p. 213. *Acropole de Susse*. París, 1890. Figs. 143, 342, 369 a 372.

major caràcter oriental: els lleons, simètricament col·locats al costat de l'arbre sant (fig. 69); els monstres alats amb testa barbada, tal com els que ornaven les portes dels palaus persepolitans i les ciutats reials assiries (fig. 67); el Ghilgamech escanyant el lleó (fig. 68), i finalment, la falla de la cigonya i la guineu (fig. 70), que els llibres del grec Isop popularitzaren a Catalunya, però que té un provat origen oriental⁽¹⁾.

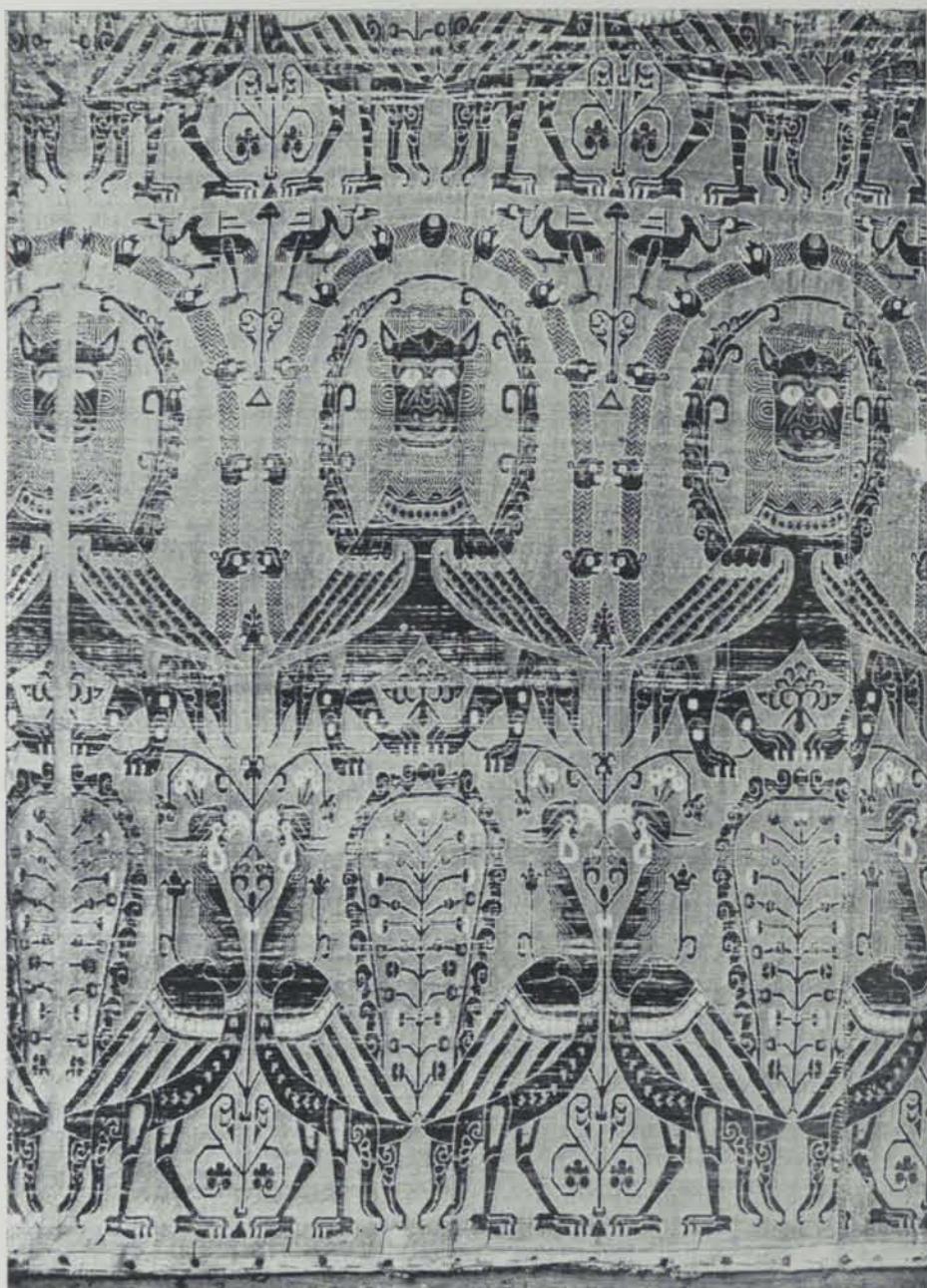

Fig. 66 (Museu de Vich — Fot. Mas)

Tela moresca del pali de les Bruixes del monestir de S. Joan de les Abadesses

Les transformacions dels temes al passar del teixit a l'esculptura arquitectònica, són les naturals. Hi ha, apart el canvi de tècnica, el de la forma geomètrica: en aquells, les formes de la fauna omplen espais, ja circulars (figura 58), ja quadrilaterals curvilinis, determinats pel contacte de quatre circumferències iguals, mentre que en els capitells han de omplir trapezis amb la base major a la part alta. Aqueixa forma determina canvis de proporció de posició relativa, que és ço que diferencia els temes escultòrics dels que ornamenten els teixits àrabs.

Tal és la penetració de l'ornament oriental en la nostra escultura romànica. Però s'ha de confessar que aquesta penetració fou més aviat anecdòtica, més aviat d'assumpte que artística. En l'art escultòric el tema és independent de l'obra d'art que el plasma; una Demeter adolorida resta diferent d'una Verge adolorida cristiana; l'Hèrcul abatent un lleó, executat per un artista

(1) J. JACOBS: *The fables of Aesop*. London, 1889. Vol. I, p. 241.

clàssic, és ben diferent del mateix tema en un capitell romànic o en un relleu oriental; el mateix capitell corinti que ha perdurat des del segle V (a. J.),

Fig. 67. — Capitell de l'absi de Sant Agusti de Sant Joan de les Abadesses

Fig. 68. — Capitell de l'absi de Sant Agusti de Sant Joan de les Abadesses

és una obra d'art diferent en mans dels grecs, dels romànics, dels musulmans o dels homes moderns.

Es ben distinta aquesta influència de l'exercida per l'art musulmà a l'Aragó i a les terres de Castella. Allí la trasfusió de formes ve llargament preparada: nuclis de cristians muzàrabs resten amb llurs pràctiques visigodes enclavats en els dominis musulmans, conservant antigues formes i regles d'arquitectura; l'evolució de la primitiva escola asturiana és plenament influida per l'art aràbic; els costums evolucionen i prenen un caràcter marcadament oriental; la formació d'una escola romànica amb maó, allí localitzada ⁽¹⁾ i l'existència d'un art exercit pels mudèjars porta a la creació de formes típiques, derivació de l'art musulmà, ben determinades.

Fig. 69. — Capitell de Sant Joan de les Abadesses

(1) LAMPÉREZ: *Historia de la arquitectura cristiana española*, Madrid, 1908. Vol. I, ps. 699 i següents.

La conclusió a què pot arribar-se de l'examen del nostre art, és que no existeix entre nosaltres un art arquitectònic importat per la població mudèjar.

Fig. 70. — Capitell de Sant Joan de les Abadesses

Eren probablement massa rústegues les poblacions conquerides a Lleida perquè influïssin en la nostra arquitectura; repetint a Catalunya el fenomen de l'art mudèjar castellà bastint temples, monestirs, palaus i castells cristians disfressats amb les formes sumptuoses de les meçquites o dels harems morescs.

Aqueixa penetració artística és nul·la en el conjunt fins en el moment en que es basteixen els banys de pla moresc, reflexe d'un costum foraster que penetra al país, i en ells queda limitada a la pura disposició dels serveis. En canvi té una gran intensitat en la escultura romànica, que s'executa desde la meitat del segle XII i durant una part del segle XIII, portada per treballadors moros, i principalment per les estofes i iveris tan abundants en els tresors eclesiàstics (1).

Mes ella se circumscriu als temes, sense penetrar en el fons de l'obra artística.

Tal ha esdevingut sempre que una forma estrangera penetra dintre l'ambient d'un art personal i fort; tal esdevé encara en les imitacions europees de l'arquitectura oriental que el snobisme basteix a París o a Barcelona, amb temes mal traduïts, com mots mal pronunciats en què el propi accent triomfa de la farsa, com en els que parlen una llengua que no ha penetrat llur esperit.

(1) Era comú l'existència de teixits morescs en el tresor dels temples i monestirs. En un inventari de la sacristia del monestir de Sant Joan de les Abadesses, pres a 2 de gener de 1257, que ens ha comunicat l'arxiver Mossèn Josep Masdeu, intel·ligent ordenador d'aquell antic arxiu monacal (*Manual de la Curia secular*, de l'any mencionat, llibre 38, núm. 319, folis 6 i 7), s'esmenten els següents ornaments fets amb teixits morescs: tres palis d'obra moresca, una capa amb signes rodons i a dintre figures amb lleons i ocells; una de seda daurada amb figures de paons, dos de dos colors, vermell i verd, amb figures de bous i una de seda amb àguiles. En el mateix inventari s'hi continuen diversos brodats morescs: un collar d'obra moresca i dos collars amb treballs morescs d'or.

Mossèn JOSEP GUDIOL ha descrit les teles moresques trobades al sepulcre de Sant Bernat Calvó (*Lo sepulcre de Sant Bernat Calvó, Bisbe de Vich*, vol. II del *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó, dedicat al Rei Jaume I i a la seva època*. Barcelona, 1913). En el mateix article fa notar com en la crònica del Rei en Jaume es fa menció de les teles moresques trobades a la torre de Montcada rendida sortint de Burriana: «E exin molta bona roba e perles, e sarces de coy, e brassaderes daur e d'argent, e molt drap de seda e daltres robes moltes, si quentrels serrains e ço quen exi, que ben puja a .c. milia besans» (Crònica, § 202). En Desclot diu que els moros que abandonaren València se venien «molt bell matalaff de sede e daltres draps ne bells cubertós; ne molt bell drap de seda e daur ne de molt bell arnes» (Crònica, cap. XLIX).